

Stanisław Zając

PROGRAM NAUCZANIA HISTORII w gimnazjum

POZNAJEMY PRZESZŁOŚĆ

Program nauczania historii dla gimnazjum zgodny z Podstawą programową wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego. Historia. III etap edukacyjny dla gimnazjum zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. (Dziennik Ustaw z dnia 15 stycznia 2009 r. Nr 4, poz. 17).



© Copyright by SOP Oświatowiec Toruń 2009

SPIS TREŚCI

1. OGÓLNE ZAŁOŻENIA PROGRAMU	4
2. CELE NAUCZANIA	7
2.1. Cele ogólne	7
2.2. Cele szczegółowe	8
3. MATERIAŁ NAUCZANIA	9
3.1. Materiał podstawowy	9
3.2. Propozycja tematów powtórzeniowych	33
3.3. Proponowane kierunki uzupełnienia i poszerzenia materiału nauczania	35
4. PROCEDURY OSIĄGANIA CELÓW EDUKACYJNYCH	36
4.1. Planowanie dydaktyczne	36
4.2. Metody i techniki nauczania	37
4.3. Kierunki integracji międzyprzedmiotowej	43
5. OSIĄGNIĘCIA ABSOLWENTA GIMNAZJUM	45
6. PROPONOWANE ZASADY I KRYTERIA OCENIANIA UCZNIOWSKICH OSIĄGNIĘĆ	48
7. LITERATURA DYDAKTYCZNA WYKORZYSTANA PRZY OPRACOWANIU PROGRAMU	51
PODSTAWA PROGRAMOWA	53

1. OGÓLNE ZAŁOŻENIA PROGRAMU

Edukacja gimnazjalna jest ostatnim etapem jednolitego kształcenia dla całej młodzieży. Obejmuje więc uczniów, którzy charakteryzują się różnicowanymi motywacjami i predyspozycjami, a także znajdują się w różnych uwarunkowaniach społecznych. W gimnazjach uczy się młodzież zarówno ta, która zakończy swoją edukację w zasadniczej szkole zawodowej, jak i ta, która ma już sprecyzowane zainteresowania intelektualne, myśląc nawet o wyborze kierunku studiów. Edukacja gimnazjalna przypada na ważny okres kształtowania się osobowości młodego człowieka, rozbudzania aspiracji i potrzeb, poszukiwania własnej drogi prowadzącej w stronę dorosłego życia.

Nowa koncepcja podstawy programowej decyduje o tym, że znaczna część młodzieży w polskich szkołach jedynie w gimnazjum będzie mogła w sposób systematyczny zapoznać się z rozległym zakresem dziejów – zarówno w wymiarze powszechnym, jak i polskim – od prehistorii do początków XX wieku. Jest to wielkie wyzwanie dla autorów programów nauczania, autorów podręczników, a zwłaszcza dla nauczycieli. Podstawa programowa zredagowana została w języku wymagań. Różnią się one między sobą stopniem sprecyzowania i odniesieniem do ogólnego tła dziejowego.

Wymagania zawarte w podstawie programowej muszą stanowić trzon programu, w którym należy przewidzieć miejsce na uszczegółowienie lub ewentualne rozszerzenie materiału. Do kształtowania umiejętności oraz świadomych postaw (m.in. internalizacji wartości) potrzebny jest określony zakres wiedzy. Nie może być on jednak utożsamiany z przysłowiowym wtłaczaniem informacji. Postulowaną sekwencją jest przetwarzanie prostych informacji w wiedzę, która byłaby właściwie zastosowana w praktyce. Wiemy jednak, iż rzeczywistość szkolna i pozaszkolna jest bardziej złożona. Jak wskazał Edward C. Wragg, nie ma gwarancji na to, że *wiedza o szlachetnym i obrzydliwym postępowaniu innych ludzi uczyni z ucznia wzorową jednostkę*.

Wskazane powyżej czynniki miały wpływ na kształt niniejszego programu. Były wyzwaniem, a jednocześnie wskazywały na dużą odpowiedzialność za to, czy opracowana propozycja umożliwi młodzieży ciekawe i skuteczne uczenie się, służące poznawaniu i rozumieniu świata.

Pod względem uszeregowania materiału nauczania program ma charakter linearny. Obejmuje zagadnienia ułożone chronologicznie w obrębie kolejnych okresów dziejowych. Takie ujęcie jest najbardziej typowe. Wszystkim uczniom daje uporządkowany – chociaż, oczywiście, uproszczony – obraz przeszłości i jednocześnie umożliwia tworzenie bardziej problemowej formuły zajęć.

Zagadnienia dotyczące historii Polski zostały zamieszczone najczęściej tuż po zapisach ujmujących zjawiska, które odnoszą się do szerszego zakresu terytorialnego. W niektórych przypadkach (np. w odniesieniu do czasów saskich) dzieje ojczyste i powszechnie ujęto w sposób bardziej zintegrowany. Wątki lokalne i regionalne stanowią ważny element dziejów narodowych. Powinny one być uwzględnione zarówno na bieżących lekcjach, jak i w różnych formach pracy pozalekcyjnej (np. w przygotowaniach do konkursów). Warto też zaplanować i zrealizować odrębne lekcje dotyczące dziejów lokalnych i regionalnych. Sprzyjają one rozbudzaniu zainteresowań uczniowskich i pozwalają spojrzeć na procesy historyczne z innej perspektywy.

Ze względu na stopień uwzględnienia treści podstaw programowych dydaktycy rozróżniają:

- **programy minimum** (opracowane według zasady minimalistycznego zagospodarowania), charakteryzujące się jedynie uporządkowaniem i nieznacznymi uzupełnieniami treści podstawy programowej;
- **programy maksimum** (opracowane według zasady maksymalistycznego zagospodarowania), charakteryzujące się dużymi uzupełnieniami, stosowane głównie w klasach autorskich i profilowanych;
- **programy pośrednie** (opracowane według zasady pośredniego zagospodarowania), w których obok dominującego wspólnego trzonu występuje też margines swobody.

Oczywiście rozróżnienie to ma charakter modelowy, a rzeczywistość szkolna jest bardziej złożona. Tym niemniej, zgodnie z wcześniej wskazanymi przesłankami, niniejszą propozycję można zaliczyć do programów pośrednich, które mają charakter elastyczny i szanse na realizację w większości placówek gimnazjalnych, funkcjonujących w różnorodnych uwarunkowaniach. Do tych uwarunkowań, oprócz wspomnianego wcześniej zróżnicowania uczniów, należą m.in.: lokalizacja szkoły, liczebność klas, standard i wyposażenie izb lekcyjnych. Nie we wszystkich gimnazjach nauczyciele historii mają pracownie do prowadzenia zajęć ze swego przedmiotu. Nie zawsze mogą korzystać z najnowszych zestawów środków dydaktycznych. Utrudnienia te nie powinny jednak stanowić istotnej przeszkody w realizacji niniejszego programu.

Programowy materiał nauczania ujęto w sposób rozbudowany. Składa się z działów obejmujących od kilku do kilkunastu tematów, opisanych przez bardziej szczegółowe hasła. Uwzględnia też zagadnienia, które nie występują bezpośrednio w podstawie programowej, ale które ze względu na ciągłość i przejrzystość rozwiązań a także w celu ukazania spójnego obrazu dziejów powinny być uwzględnione przez nauczyciela.

Warto wskazać na kilka przykładów sugerujących celowość takich uzupełnień.

- Podstawa programowa zawiera zapis o początkach ekspansji kolonialnej Portugalii i Hiszpanii (16.1), natomiast nie wspomina o wyzwaniu się Ameryki Łacińskiej. Chociażby ze względu na ogólny cel kształcenia (II – *znaczenie poznawania przeszłości dla rozumienia świata współczesnego*) kwestii tej nie można pominąć.
- W dziale *Spółczesność i ustroj Rzeczypospolitej Obojga Narodów* (20) nie ma zapisu o powstaniu gospodarki folwarcznej, natomiast odwołania do spraw gospodarczych występują w kolejnym dziale – *Rzeczpospolita i jej sąsiedzi w XVII wieku*.
- Spośród nurtów kulturowych w czasach nowożytnych zapisy podstawy dokładnie traktują o renesansie i oświeceniu, natomiast barok odniesiony jest tylko do Rzeczypospolitej.

Poszczególne tematy programowe nauczyciel może przyjąć za gotową propozycję tematów lekcyjnych. Jednak takie rozwiązanie nie jest konieczne. Nauczyciel może dokonać modyfikacji, np. łącząc lub dzieląc poszczególne tematy programowe. Może w różnym zakresie uwzględnić poszczególne hasła, a nawet (kierując się zasadą minimalizmu) pominąć te, które nie są konieczne do formalnego spełnienia wymogów zawartych w podstawie programowej. Pełny tekst podstawy programowej zamieszczony został jako załącznik na stronie (53–62).

Poza zasadniczą strukturą materiału nauczania podane zostały kierunki ewentualnych uzupełnień i rozszerzeń, a także przykłady lekcji powtórzeniowych. One również są tylko propozycją dla nauczyciela. Mogą stanowić gotowe rozwiązanie, zostać zmodyfikowane, stanowić inspirację do własnych rozwiązań, bardziej odpowiadających specyfice pracy w konkretnej szkole i z konkretnym zespołem uczniowskim.

Także podział materiału programowego na poszczególne klasy zależeć będzie od decyzji nauczyciela. Przykładowo cezurą między klasą pierwszą i drugą może być druga połowa XIV wieku (do końca dynastii Piastów w Polsce), między drugą i trzecią – koniec XVIII wieku (do upadku Rzeczypospolitej oraz do rewolucji francuskiej, ale bez czasów napoleońskich). Innym rozwiązaniem może być zakończenie kształcenia w klasie pierwszej na tematach dotyczących schyłku średniowiecza, a w klasie drugiej na tematach ukazujących upadek Napoleona.

Nowoczesna edukacja historyczna nie powinna być traktowana jedynie jako mechaniczne realizowanie ściśle określonych celów. Ważna jest podmiotowość ucznia, rozumiana jako postawa nauczyciela wyrażająca się uznaniem praw i godności ucznia oraz troską o jego rozwój. W odniesieniu do edukacji historycznej można wskazać różne przesłanki osiągania tej postawy. Nauczyciel powinien być świadomy tego, że – dzięki ukazywaniu wartości kształtujących życie społeczne i osiągnięcia cywilizacyjne

– ma wpływ na kształtowanie świadomości historycznej młodego pokolenia. Przejawem respektowania podmiotowości ucznia jest dostrzeżenie jego indywidualności. Oznacza to z jednej strony odrzucenie uprzedzeń (np. *„Uczeń X wielokrotnie wykazał się niewiedzą, więc nie warto poświęcać mu więcej uwagi”*), a z drugiej strony unikanie generalizacji (np. *„W tej klasie wszyscy są słabi”*). Nauczyciel jest organizatorem lekcji, ale uczeń ma prawo być jej współtwórcą. Takie podejście wymaga znalezienia odpowiednich metod i technik prowadzenia zajęć. Indywidualizacja kształcenia z jednej strony dotyczy uczniów mających specjalne potrzeby edukacyjne, a z drugiej wyraża się pracą z uczniami zdolnymi.

Niewątpliwą zaletą nowej podstawy programowej jest ograniczenie zakresu chronologicznego w materiale nauczania, który został przewidziany do edukacji historycznej w gimnazjum. Doświadczenia poprzednich lat wskazywały na to, że wielu uczniów kończyło ten etap kształcenia, nie znając historii najnowszej. Aktualnie sytuacja jest inna. Nauczyciel zyskał możliwość prowadzenia zajęć bez presji czasowej (*„czy zdążę zrealizować program?”*). Powinien tak zaplanować pracę swoją i uczniów, aby nie tylko bez pośpiechu dojść do tematów dotyczących zakończenia pierwszej wojny światowej. Jednocześnie warto też znaleźć czas na odwołania (w różnorodnych ujęciach) do zagadnień formalnie już „zamkniętych” cezurą poprzedniej klasy. Ograniczony, w stosunku do poprzedniej podstawy programowej, zakres chronologiczny materiału nauczania powinien zachęcać do licznych, niestandardowych form powtórzeń, przekrojowych ujęć wybranych zagadnień. Dzięki takiemu podejściu możliwe będzie pełniejsze osiągnięcie ogólnych celów zawartych w podstawie programowej, które zakładają, że uczeń: *„dostrzega zmiany w życiu społecznym oraz ciągłość w rozwoju kulturowym i cywilizacyjnym oraz wyjaśnia znaczenie poznawania przeszłości dla rozumienia świata współczesnego”*.

2. CELE NAUCZANIA

2.1. Cele ogólne

- poszerzenie i całościowe ujęcie wiedzy historycznej zdobytej przez ucznia w szkole podstawowej
- dostarczanie narzędzi intelektualnych, które umożliwią dalszą edukację i rozwój osobowości ucznia
- rozbudzanie zainteresowań życiem jednostkowym i społecznym
- doskonalenie umiejętności niezbędnych do stosowania w praktyce opanowanej wiedzy historycznej

- ukazywanie relacji między przeszłością, teraźniejszością i przyszłością
- rozwijanie krytycznego myślenia
- kształtowanie kompetencji sprzyjających zdobywaniu informacji oraz posługiwaniu się informacjami
- kształtowanie systemu wartości pozwalających na aktywny udział w życiu społecznym i obywatelskim
- wdrażanie do uczestnictwa w kulturze
- rozbudzanie twórczej refleksji nad tradycją narodową.

2.2. Cele szczegółowe

1. W zakresie wiedzy i jej rozumienia

- znajomość i rozumienie najważniejszych osiągnięć różnych cywilizacji w przeszłości
- znajomość i rozumienie wkładu różnych społeczności do ogólnoludzkiego dorobku
- znajomość i rozumienie przełomów politycznych i cywilizacyjnych w przeszłości
- znajomość i rozumienie losów państwa i narodu polskiego
- znajomość i rozumienie istotnych zjawisk i procesów w różnych dziedzinach życia społecznego.

2. W zakresie umiejętności

- korzystanie z różnego typu źródeł informacji umożliwiających poznanie przeszłości
- identyfikowanie faktów, zjawisk i procesów dziejowych
- lokalizowanie faktów, zjawisk i procesów dziejowych w czasie i w przestrzeni
- określanie związków przyczynowo-skutkowych między wybranymi faktami, zjawiskami i procesami dziejowymi
- wykazanie zależności między środowiskiem naturalnym a działalnością ludzi w różnych okresach historycznych
- określanie zależności między dziejami powszechnymi, narodowymi i lokalnymi
- określanie zależności między życiem gospodarczym, społecznym, politycznym i kulturalnym
- określanie wpływu wybranych postaci na dzieje społeczeństw i państw
- identyfikowanie elementów krajobrazu kulturowego w regionie
- posługiwanie się różnymi źródłami informacji historycznej
- formułowanie własnych wypowiedzi oraz narracji dotyczących historii.

3. W zakresie postaw

- rozwijanie zainteresowań historycznych
- poszanowanie wartości humanistycznych, patriotycznych i obywatelskich
- rozbudzanie szacunku wobec dorobku cywilizacyjnego ludzkości
- kształtowanie zrozumienia i tolerancji wobec różnych kultur, obyczajów i przekonań
- gotowość aktywnego uczestnictwa w życiu publicznym
- odwaga przeciwstawienia się negatywnym zjawiskom w życiu społecznym
- zachowanie rozwagi wobec jednostronnych interpretacji zjawisk społecznych
- docenienie roli historii w utrzymaniu i umacnianiu poczucia wspólnoty narodowej i ponadnarodowej
- postrzeganie względnego charakteru wiedzy dotyczącej historii.

3. MATERIAŁ NAUCZANIA

3.1. Materiał podstawowy

W poniższym materiale nauczania uwzględniony został cały zakres chronologiczny i problemowy wymagań zawartych w podstawie programowej. Opracowana struktura ma nadać temu zakresowi spójną całość, która powinna nauczycielowi umożliwić dokonywanie ewentualnych modyfikacji. Cezury między wyodrębnionymi działami wprowadzone zostały ze względów dydaktycznych i, oczywiście, nie zawsze obejmują pełny czas trwania wskazanych (w hasłach programowych) zjawisk oraz procesów.

I. WPROWADZENIE. STAROŻYTNY WSCHÓD

1. Odkrywanie dziejów

- Historia i historiografia
- Źródła historyczne
- Historia jako nauka
- Czas w dziejach

2. Najdawniejsze dzieje ludzkości

- Przemiany w czasach paleolitu
- Początki hodowli i rolnictwa – rewolucja neolityczna
- Epoka brązu i początek epoki żelaza
- Najdawniejsze osadnictwo na ziemiach polskich

3. Cywilizacja starożytnej Mezopotamii

- Kraj między rzekami i jego mieszkańcy
- Kształtowanie się organizacji państwowych. Babilon
- Pierwsze imperia
- Wierzenia religijne
- Pismo klinowe i inne osiągnięcia kultury

4. Cywilizacja starożytnego Egiptu

- Kraj nad Nilem
- Powstanie i organizacja państwa
- Organizacja społeczeństwa
- Wierzenia religijne
- Pismo hieroglificzne i inne osiągnięcia kultury

5. Starożytny Izrael

- Palestyna i jej sąsiedzi
- Od Abrahama do Salomona
- Początki diaspory
- Główne zasady i symbole judaizmu jako religii monoteistycznej

II. STAROŻYTNA GRECJA

6. Pierwsze cywilizacje na ziemiach greckich

- Warunki naturalne Hellady
- Cechy i osiągnięcia kultury minojskiej
- Cechy kultury mykeńskiej
- Ekspansja Achajów
- Źródła do najważniejszych dziejów Grecji

7. Początki nowego świata greckiego

- Plemiona greckie
- Wieki ciemne
- Epoka archaiczna
- Zasady funkcjonowania polis

8. Grecja w czasach Wielkiej Kolonizacji

- Przyczyny kolonizacji
- Zasięg terytorialny kolonizacji
- Charakter kolonizacji
- Zmiany gospodarcze i społeczne – rozwój rzemiosła i handlu

9. Świat greckich wierzeń i olimpijskich igrzysk

- Bogowie olimpijscy
- Herosi
- Wyrocznie
- Ludzie wobec bóstw
- Charakter igrzysk olimpijskich
- Znaczenie sportu dla Greków

10. W Sparcie i w Atenach

- Organizacja społeczeństwa Sparty
- Organizacja władzy
- Wychowanie spartańskie
- Organizacja społeczeństwa ateńskiego
- Kształtowanie się i zasady demokracji ateńskiej

11. Wojny starożytnych Greków

- Wojny z Persami
- Wojna peloponeska
- Wzrost znaczenia Macedonii
- Sztuka wojenna Greków

12. Kultura starożytnej Grecji

- Filozofia
- Poezja, tragedie i komedie
- Historiografia
- Architektura i rzeźba
- Dziedzictwo greckie

13. Od Aleksandra Wielkiego do hellenizmu

- Wyprawa przeciw Persji
- Imperium Aleksandra
- Powstanie monarchii hellenistycznych
- Ośrodki i cechy kultury hellenistycznej

III. STAROŻYTNY RZYM

14. Początki starożytnego Rzymu

- Warunki naturalne Półwyspu Apenińskiego
- Mieszkańcy Italii

- Najdawniejsze dzieje Rzymu
- Zasady republiki rzymskiej
- Wierzenia religijne Rzymian

15. Podboje Rzymu w czasach republiki

- Armia rzymska
- Podbój Italii
- Wojny punickie
- Opanowanie państw hellenistycznych
- Polityka wobec podbitych ludów

16. Kryzys i upadek republiki rzymskiej

- Społeczne następstwa podbojów
- Położenie niewolników
- Powstanie armii zawodowej
- Podboje Juliusza Cezara
- Wojny domowe
- Dyktatura Cezara

17. Kształtowanie się Cesarstwa Rzymskiego

- Ustanowienie pryncypatu
- Wprowadzenie dominatu
- Dalsze podboje Rzymian
- Armia w czasach Cesarstwa

18. Życie społeczne i gospodarcze w Cesarstwie Rzymskim

- Zmiany społeczne, kolonat
- Życie miejskie
- Przemiany rodziny rzymskiej
- Romanizacja prowincji. Rzymianie a „barbarzyńcy”
- Szlak bursztynowy
- Społeczne następstwa kryzysu w III wieku

19. Kultura starożytnego Rzymu

- Wpływy greckie
- Twórcy rzymskiej literatury, historiografii i filozofii
- Osiągnięcia w zakresie architektury i sztuki
- Prawo rzymskie
- Dziedzictwo kultury rzymskiej

20. Początki i rozwój chrześcijaństwa

- Nowe formy życia religijnego Rzymian: wpływy wschodnie, kult cesarski
- Nauczanie i śmierć Jezusa
- Etapy rozwoju chrześcijaństwa w Cesarstwie Rzymskim
- Formy kultu
- Organizacja Kościoła chrześcijańskiego

21. Upadek Cesarstwa na Zachodzie

- Zagrożenia zewnętrzne
- Problemy wewnętrzne Imperium
- Podział Cesarstwa
- Wędrowki ludów i jej następstwa
- Spór o przyczyny upadku Cesarstwa Zachodniego

IV. KSZTAŁTOWANIE SIĘ ŚREDNIOWIECZA

22. Cesarstwo Bizantyjskie

- Polityka zagraniczna Justyniana
- Organizacja władzy w państwie
- Konstantynopol jako centrum cywilizacyjne
- Zagrożenia zewnętrzne
- Osiągnięcia kultury bizantyjskiej

23. Arabowie i świat islamu

- Półwysep Arabski i jego mieszkańcy
- Wystąpienie Mahometa
- Zasady islamu
- Rozwój i podziały imperium islamskiego
- Kultura arabska

24. Państwo Franków w łacińskiej Europie

- Chrystianizacja ludów germańskich
- Zakon benedyktynów
- Dziedzictwo Merowingów
- Początki Państwa Kościelnego
- Rozwój terytorialny monarchii karolińskiej
- Organizacja państwa i Kościoła pod rządami Karola Wielkiego
- Odnowienie władzy cesarskiej na Zachodzie
- Renesans karoliński

25. Kształtowanie się społeczeństwa feudalnego

- Władztwo gruntowe
- Podstawy życia gospodarczego we wczesnym średniowieczu
- Immunitety
- Początki rycerstwa
- Relacje między seniosem i wasalem
- Rozdrobnienie feudalne

26. Nowe państwa w zachodniej i północnej Europie

- Podział monarchii karolińskiej
- Cesarstwo Ottonów. Uniwersalizm Ottona III
- Najazdy Normanów
- Anglia we wczesnym średniowieczu
- Początki państw skandynawskich

27. Nowe państwa w Europie Środkowo-Wschodniej

- Pochodzenie i podział Słowian
- Wierzenia religijne Słowian
- Państwo Wielkomorawskie
- Misja Cyryla i Metodego
- Bułgarzy oraz ich państwo
- Węgrzy oraz ich państwo
- Utworzenie państwa czeskiego
- Początki Rusi
- Chrystianizacja Słowian

V. MONARCHIA PIERWSZYCH PIASTÓW W ŚREDNIOWIECZNEJ EUROPIE

28. Na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu

- Przemiany gospodarcze
- Formy życia społecznego
- Państwo plemienne Wiślan
- Państwo plemienne Polan

29. Początki państwa polskiego

- Rozwój terytorialny państwa Mieszka I
- Sąsiedzi Polski
- Organizacja państwa
- Przyczyny i okoliczności przyjęcia chrztu
- Następstwa chrystianizacji

30. Monarchia Bolesława Chrobrego

- Przejęcie władzy w państwie
- Misja biskupa Wojciecha
- Zjazd w Gnieźnie
- Wojny z Niemcami
- Wyprawa na Kijów
- Koronacja i jej znaczenie

31. Kryzys i odbudowa monarchii piastowskiej

- Początek rządów Mieszka II
- Bunt możnych i powstanie ludowe
- Najazd czeski
- Działania Kazimierza Odnowiciela na rzecz odbudowy państwa
- Czynniki sprzyjające odbudowie
- Nowa organizacja siły zbrojnej

32. Kierunki przemian gospodarczych i społecznych

- Zmiany w rolnictwie
- Kolonizacja nowych obszarów, poprawa sytuacji mieszkańców wsi
- Rozwój i organizacja miast
- Zróżnicowanie społeczności miejskich
- Cechy i gildie

33. Wyzwania dla świata chrześcijańskiego

- Schizma wschodnia i jej następstwa
- Reformowanie Kościoła łacińskiego
- Rywalizacja między papieżem i cesarstwem
- Krucjaty oraz ich następstwa

34. Rozkwit kultury europejskiego średniowiecza

- Uniwersalizm kulturowy
- Szkoły i uniwersytety
- Scholastyka
- Sztuka i architektura romańska
- Sztuka i architektura gotycka
- Kultura mieszczańska
- Kultura rycerska
- Rozwój życia zakonnego
- Nawiązania do kultury antycznej
- Piśmiennictwo w językach narodowych

35. Monarchia piastowska między jednością a rozbiem

- Koronacja Bolesława Śmiałego
- Konflikt króla z biskupem Stanisławem
- Rządy Władysława Hermana
- Walka Bolesława Krzywoustego o jedność i niezależność państwa
- Podbój Pomorza
- Testament Bolesława Krzywoustego

36. Życie społeczne i kulturowe w czasach pierwszych Piastów

- Podziały społeczne
- Organizacja aparatu państwowego
- Powinności na rzecz władcy i Kościoła
- Życie na wsi, w grodzie i na podgrodziu
- Wymiana handlowa
- Zabytki architektury i sztuki
- Początki piśmiennictwa

VI. POLSKA DZIELNICOWA I ZJEDNOCZONA W ŚREDNIOWIECZNEJ EUROPIE

37. Ziemie polskie w czasach rozbitcia dzielnicowego

- Upadek zasady senioratu
- Rozpad jedności państwa
- Utrata Pomorza
- Utworzenie państwa krzyżackiego
- Ekspansja Marchii Brandenburskiej
- Najazdy Mongołów
- Sąsiedzi Polski w drugiej połowie XIII wieku

38. Zmiany gospodarcze i społeczne w czasach rozbitcia dzielnicowego

- Lokacje wsi. Lokacje miast
- Następstwa kolonizacji na prawie niemieckim
- Początki społeczeństwa stanowego

39. Zjednoczenie ziem polskich

- Czynniki sprzyjające zjednoczeniu
- Koronacja Przemysła II
- Rządy Wacława Czeskiego
- Walka Władysława Łokietka o zjednoczenie Polski
- Terytorium monarchii Władysława Łokietka

40. Problemy łacińskiej Europy w późnym średniowieczu

- Czarna śmierć i jej następstwa
- Przewyciężanie kryzysu na Zachodzie
- Osłabienie władzy cesarstwa i papieża
- Ukształtowanie się monarchii stanowych

41. Monarchia Kazimierza Wielkiego

- Kompromis z Czechami oraz z Krzyżakami
- Przyłączenie Rusi Halickiej
- Spisanie praw
- Założenie Akademii Krakowskiej
- Rozwój cywilizacyjny kraju
- Korona Królestwa Polskiego
- Układ z Andegawenami

VII. MONARCHIA PIERWSZYCH JAGIELLONÓW W ŚREDNIOWIECZNEJ EUROPIE

42. Unie z Węgrami i Litwą

- Rządy Ludwika Węgierskiego
- Przywilej koszycki
- Koronacja Jadwigi
- Państwo litewskie w XIV wieku
- Przyczyny zawarcia unii
- Układ w Krewie

43. Wielka wojna z Krzyżakami

- Polityka Witolda
- Powstanie na Żmudzi
- Bitwa pod Grunwaldem
- Pokój toruński
- Reperkusje konfliktu polsko-krzyżackiego na soborze w Konstancji
- Unia horodelska

44. Nowe potęgi polityczne na obrzeżach Europy

- Ekspansja turecka
- Upadek Konstantynopola
- Wzrost znaczenia państwa moskiewskiego
- Ideologia „Trzeciego Rzymu”

45. Monarchia Jagiellonów u schyłku średniowiecza

- Nowa unia polsko-węgierska
- Śmierć Władysława Warneńczyka
- Objęcie władzy przez Kazimierza Jagiellończyka
- Wojna trzynastoletnia
- Drugi pokój toruński

46. Życie gospodarcze i społeczne w Polsce u schyłku średniowiecza

- Rozwój osadnictwa
- Handel lokalny i dalekosiężny
- Ukształtowanie się stanów
- Wzrost znaczenia szlachty – nowe przywileje
- Zróżnicowanie etniczne, wyznaniowe i religijne mieszkańców Polski

47. Kultura polska u schyłku średniowiecza

- Rozwój szkolnictwa
- Znaczenie Akademii Krakowskiej
- Rozwój piśmiennictwa w języku łacińskim
- Początki literatury w języku polskim
- Zabytki sztuki i architektury gotyckiej

VIII. KSZTAŁTOWANIE SIĘ NOWOŻYTNEGO ŚWIATA

48. Wielkie odkrycia geograficzne

- Przyczyny wypraw dalekomorskich
- Odkrycie Ameryki
- Odkrycie drogi morskiej do Indii
- Pierwsza podróż dookoła świata

49. Początki nowożytnej ekspansji kolonialnej

- Ludy i cywilizacje Nowego Świata
- Podboje konkwistadorów
- Zasięg posiadłości kolonialnych Hiszpanii i Portugalii
- Kolonialne ambicje innych państw
- Eksploatacja posiadłości zamorskich
- Sytuacja ludności indiańskiej
- Niewolnictwo Murzynów

50. Kierunki przemian gospodarczych w nowożytnej Europie

- Nowe formy wytwórczości, kompanie handlowe, giełdy
- Rewolucja cen

- Różnice w rozwoju gospodarczym Zachodu oraz środkowo-wschodniej Europy

51. Renesans i humanizm

- Nowe spojrzenie na tradycję antyczną i na człowieka
- Ośrodki kultury renesansowej we Włoszech
- Mecenat artystyczny
- Wybitni twórcy sztuki renesansowej (Leonardo da Vinci, Michał Anioł, Rafael Santi) oraz ich dzieła
- Cechy architektury renesansowej

52. Literatura i nauka w epoce renesansu

- Kierunki rozwoju kultury humanistycznej
- Jedność wzorów uniwersalnych i odrębności narodowe
- Rola druku w upowszechnianiu nowych idei
- Erazm z Rotterdamu jako wzór humanisty
- Teoria heliocentryczna Mikołaja Kopernika
- Renesansowa wizja człowieka i wszechświata

53. Reformacja w Europie

- Sytuacja Kościoła katolickiego na początku XVI wieku
- Wystąpienie Marcina Lutra
- Szerzenie się reformacji w Europie. Nowe wyznania: luteranizm, kalwinizm, anglikanizm
- Podział religijny Europy

54. Reforma katolicka

- Wojny religijne i nietolerancja
- Pokój religijny w Augsburgu
- Decyzje soboru trydenckiego
- Działalność zakonu jezuitów

IX. „ZŁOTY WIEK” POLSKI I LITWY

55. Polityka zagraniczna ostatnich Jagiellonów

- Rywalizacja Jagiellonów z Habsburgami
- Wojna i rozejm z Księstwem Moskiewskim
- Likwidacja zakonu krzyżackiego i utworzenie Prus Książęcych
- Droga do pokoju wieczystego z Turcją
- Walki o Inflanty

56. Początki Rzeczypospolitej Obojga Narodów

- Przyczyny i okoliczności zawarcia Unii Lubelskiej
- Realny charakter unii
- Kształt terytorialny Rzeczypospolitej
- Mieszkańcy Rzeczypospolitej

57. Życie religijne w monarchii ostatnich Jagiellonów

- Zasięg katolicyzmu i prawosławia
- Kierunki, ośrodki i zasięg społeczny reformacji
- Wyznawcy religii niechrześcijańskich
- Przyczyny tolerancji religijnej
- Konfederacja warszawska
- Specyfika życia religijnego w państwie polsko-litewskim na tle europejskim

58. Kultura odrodzenia na ziemiach polskich

- Kierunki oddziaływań nowych wzorów kultury
- Piśmiennictwo w języku polskim
- Wybitni twórcy kultury
- Zabytki architektury i sztuki
- Zamość – wzór renesansowej urbanistyki

59. Gospodarka i społeczeństwo Polski w XVI wieku

- Przesłanki rozwoju gospodarki folwarcznej
- Rola Gdańska
- Następstwa gospodarki folwarcznej
- Struktura stanu szlacheckiego
- Miejsce Polski w gospodarce europejskiej

60. Kształtowanie się Rzeczypospolitej szlacheckiej

- Konstytucja Nihil novi
- Organizacja i zasady działania sejmu walnego
- Rola sejmików
- Postulat egzekucji praw i jego realizacja

61. Początki wolnej elekcji w Rzeczypospolitej

- Organizacja państwa w czasach bezkrólewia
- Pierwsza wolna elekcja
- Artykuły henrykowskie i pacta conventa
- Kierunki polityki wewnętrznej i zagranicznej Stefana Batorego

X. RZECZPOSPOLITA OBOJGA NARODÓW W EUROPIE XVII WIEKU

62. Kultura baroku w Europie

- Kierunki refleksji nad światem i człowiekiem
- Cechy urbanistyki, architektury i sztuki
- Kultura baroku a życie religijne mieszkańców Europy

63. Życie religijne i kultura baroku w Rzeczypospolitej

- Działalność jezuitów
- Unia brzeska i jej następstwa
- Sarmatyzm jako ideologia i jako prąd kulturowy
- Zabytki sztuki i architektury barokowej w Rzeczypospolitej
- Barok w krajobrazie kulturowym regionu

64. Kształtowanie się nowego układu sił w Europie

- Upadek znaczenia Hiszpanii
- Wzrost znaczenia Anglii
- Przyczyny i charakter wojny trzydziestoletniej
- Następstwa wojny trzydziestoletniej
- Rozwój państwa rosyjskiego

65. Konflikty Rzeczypospolitej z Rosją i Szwecją w pierwszej połowie XVII wieku

- Sytuacja międzynarodowa na początku XVII wieku
- Przyczyny i główne etapy wojen ze Szwecją
- Dymitriada
- Interwencja Rzeczypospolitej w Moskwie
- Następstwa wojen z Rosją

66. Powstanie Chmielnickiego i wojna o Ukrainę

- Konflikty na Ukrainie
- Przyczyny i cele powstania Chmielnickiego
- Zasięg powstania
- Uгода w Hadziaczu
- Interwencja rosyjska
- Utrata obszarów zadnieprzańskich

67. Potop szwedzki

- Wzrost znaczenia Szwecji w połowie XVII wieku
- Przyczyny najazdu szwedzkiego
- Postawa szlachty

- Podjęcie walki przeciw najeźdźcom
- Projekt rozbioru Rzeczypospolitej
- Utrata lenna pruskiego
- Pokój w Oliwie

68. Konflikty z Turcją

- Zasięg państwa tureckiego
- Przyczyny i charakter konfliktów w pierwszej połowie XVII wieku
- Przyczyny agresji tureckiej w drugiej połowie stulecia
- Jan III królem Rzeczypospolitej
- Odsiecz wiedeńska
- Rezultaty konfliktów Rzeczypospolitej z Turcją

69. Kryzys Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII wieku

- Opozycja szlachecka wobec prób wzmocnienia władzy królewskiej
- Straty demograficzne i zniszczenia wojenne
- Kryzys gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej
- Wzrost znaczenia magnatów
- System klienteli
- Zrywanie sejmików i sejmów
- Przejawy nietolerancji i ksenofobii

70. Kształtowanie się monarchii absolutnej we Francji

- Walka o wzmocnienie władzy królewskiej
- Rządy Ludwika XIV
- Organizacja władzy w państwie
- Rola dworu królewskiego
- Życie gospodarcze – merkantylizm

71. Droga do monarchii parlamentarnej w Anglii

- Wojna domowa
- Ścięcie króla
- Rządy Cromwella
- Przywrócenie monarchii
- Nowy model ustroju państwa

72. Systemy ustrojowe w nowożytnej Europie

- Problem suwerenności państw
- Różnice między monarchią parlamentarną a monarchią absolutną: zakres władzy monarszej, prawa i obowiązki poddanych, rola instytucji stanowych

- Samodzierżawie w Rosji
- Specyfika ustroju Rzeczypospolitej na tle Europy

XI. WYZWANIA XVIII STULECIA

73. Sytuacja międzynarodowa Rzeczypospolitej w czasach saskich

- Unia polsko-saska i jej bezpośrednie następstwa
- Powstanie Królestwa Prus
- Przyczyny i charakter wojny północnej
- Następstwa wojny północnej dla układu sił w Europie
- Opanowanie Śląska przez Prusy

74. Kryzys i nadzieje w czasach saskich

- Przyczyny osłabienia Rzeczypospolitej
- Formy ingerencji państw obcych
- Stan anarchii
- Postawy szlachty
- Przejawy ożywienia w gospodarce i kulturze
- Projekty reform ustrojowych

75. Oświecenie jako nowa epoka w kulturze europejskiej

- Filozoficzne podstawy oświecenia
- Odbicie idei oświeceniowych w nauce, literaturze, architekturze i sztuce
- Myśl polityczna epoki: zasady trójpodziału władzy (Monteskiusz), zasada umowy społecznej (Rousseau)

76. Przemiany cywilizacyjne w epoce oświecenia

- Wzrost liczby ludności
- Zmiany w rolnictwie – płodozmian, uprawa ziemniaków
- Maszyna parowa oraz inne wynalazki techniczne
- Kierunki rozwoju wytwórczości oraz transportu
- Poznawanie świata

77. Reformy w Rosji, Prusach i Austrii w XVIII wieku

- Początek modernizacji Rosji, kolonizacja Syberii
- Absolutyzm oświecony
- Rola monarchów (Fryderyka II, Katarzyny II, Józefa II)
- Zakres i następstwa reform oświeceniowych w państwach sąsiadujących z Rzeczpospolitą

78. Utworzenie Stanów Zjednoczonych

- Mieszkańcy angielskich kolonii w Ameryce Północnej
- Przyczyny buntu poddanych
- Deklaracja Niepodległości
- Udział Polaków w walkach z Anglikami
- Konstytucyjne zasady ustrojowe Stanów Zjednoczonych – realizacja zasady trójpodziału władzy

79. Geneza i wybuch rewolucji francuskiej

- Gospodarcza i społeczna sytuacja we Francji w drugiej połowie XVIII wieku
- Zwołanie Stanów Generalnych
- Ukonstytuowanie się Zgromadzenia Narodowego
- Idee oświeceniowe w Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela

80. Przemiany w rewolucyjnej Francji

- Uchwalenie konstytucji w 1791 roku
- Wojny z państwami ościennymi
- Likwidacja feudalnych podziałów społecznych
- Główne ugrupowania polityczne
- Cechy dyktatury jakobińskiej
- Rządy Dyktatoriatu

81. Od reform do pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej

- Reformy sejmu konwokacyjnego, elekcja Stanisława Augusta
- Konfederacja barska
- Okoliczności i zasięg pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej
- Sejm rozbiorowy
- Współrzędy królewsko-ambadorskie

82. Przeobrażenia oświeceniowe w Rzeczypospolitej

- Zmiany w rolnictwie
- Rozwój manufaktur
- Odradzanie się miast
- Działalność Komisji Edukacji Narodowej
- Życie umysłowe
- Architektura i sztuka polskiego klasycyzmu

83. Sejm Wielki i Konstytucja 3 maja

- Okoliczności zwołania sejmu w 1788 roku
- Stronnictwa polityczne na sejmie

- Prawo o miastach
- Okoliczności uchwalenia i zasady Konstytucji 3 maja

84. Targowica i drugi rozbiór Rzeczypospolitej

- Opozycja wobec reform państwa
- Ogłoszenie konfederacji targowickiej
- Interwencja rosyjska
- Inicjatywa i zasięg drugiego rozbioru
- Sejm grodzieński
- Polska emigracja polityczna

85. Powstanie kościuszkowskie

- Działalność spiskowa w kraju i na emigracji
- Cele powstania
- Główne etapy insurekcji
- Uniwersał połaniecki
- Społeczeństwo wobec insurekcji
- Przyczyny klęski powstania

86. Trzeci rozbiór i upadek Rzeczypospolitej

- Okoliczności i zasięg trzeciego rozbioru
- Abdykacja Stanisława Augusta
- Europejskie tło upadku Rzeczypospolitej
- Kierunki polityki zaborców na opanowanych ziemiach
- Spór o przyczyny upadku Rzeczypospolitej

XII. CZASY NAPOLEOŃSKIE

87. Tworzenie imperium napoleońskiego

- Od konsulatu do cesarstwa
- Polityka wewnętrzna Napoleona, kodeks cywilny
- Zwycięstwo nad wojskami koalicji
- Utworzenie Związku Reńskiego
- Blokada kontynentalna

88. Legiony Polskie

- Postawy Polaków po upadku Rzeczypospolitej
- Okoliczności utworzenia Legionów. Mazurek Dąbrowskiego
- Legiony w polityce Napoleona
- Znaczenie Legionów dla Polaków

89. Księstwo Warszawskie

- Zwycięstwo Napoleona nad Prusami
- Pokój w Tylży
- Ustrój Księstwa Warszawskiego
- Wojna 1809 roku i jej skutki dla Polaków
- Księstwo Warszawskie w polityce Napoleona
- Znaczenie Księstwa Warszawskiego dla Polaków

90. Upadek imperium napoleońskiego

- Sytuacja polityczna Europy na początku 1812 roku
- Geneza i przebieg wojny z Rosją
- Od Lipska do Waterloo
- Znaczenie czasów napoleońskich
- Przejawy legendy napoleońskiej

XIII. KSZTAŁTOWANIE SIĘ DZIEWIĘTNASTOWIECZNEJ EUROPY

91. Kongres wiedeński i nowy ład w Europie

- Okoliczności i cele zwołania kongresu
- Zasady nowego ładu w Europie
- Nowy podział ziem polskich
- Święte Przymierze

92. Kierunki myśli politycznej w pierwszej połowie XIX wieku

- Główne założenia liberalizmu
- Liberalizm a konserwatyzm
- Rozbudzenie świadomości narodowej
- Idee narodowe a romantyzm
- Próby urzeczywistnienia idei liberalnych oraz narodowych w Europie i Ameryce

93. Rewolucja przemysłowa w Europie Zachodniej

- Rozwój nauki i techniki
- Upowszechnienie maszyny parowej
- Industrializacja
- Przeobrażenia w rolnictwie
- Nowe formy komunikacji
- Procesy migracyjne
- Postęp urbanizacji
- Wpływ industrializacji na środowisko naturalne

94. Rozwój ideologii socjalistycznej

- Zmiany w strukturze społecznej krajów objętych rewolucją przemysłową
- Położenie robotników
- Formy protestów robotniczych
- Ruch czartystów
- Charakter socjalizmu utopijnego
- Początki socjalizmu rewolucyjnego

95. Podział ziem polskich po 1815 roku

- Ziemie pod panowaniem rosyjskim (Królestwo Polskie i ziemie włączone do Rosji)
- Ziemie pod panowaniem pruskim
- Galicja. Wolne Miasto Kraków
- Możliwości rozwoju życia narodowego
- Różnice w położeniu ludności chłopskiej

96. Konstytucyjne Królestwo Polskie

- Zasady ustrojowe Królestwa
- Początki rozwoju przemysłu
- Zmiany w rolnictwie
- Kultura i szkolnictwo polskie w Królestwie oraz na ziemiach włączonych do Rosji

XIV. WALKA O ZMIANĘ ŁADU WIEDEŃSKIEGO

97. Geneza i początek powstania listopadowego

- Łamanie konstytucji przez cara
- Legalna opozycja sejmowa
- Tajne związki
- Sprzysiężenie podchorążych
- Wybuch powstania
- Początek działalności Towarzystwa Patriotycznego
- Utworzenie Rządu Tymczasowego
- Dyktatura Chłopickiego

98. Wojna polsko-rosyjska

- Detronizacja cara i utworzenie Rządu Narodowego
- Charakter i etapy działań wojennych
- Wystąpienia ludu warszawskiego
- Zdobycie Warszawy przez Rosjan

- Europa wobec powstania
- Przyczyny klęski powstania

99. Wielka Emigracja

- Główne ugrupowania oraz przywódcy Wielkiej Emigracji
- Zasięg społeczny emigracji
- Działalność polityczna
- Rola Wielkiej Emigracji w rozwoju kultury polskiej

100. Polacy w kraju po klęsce powstania listopadowego

- Represje carskie
- Likwidowanie odrębności Królestwa Polskiego
- Obostrzenia w zaborze pruskim
- Działalność spiskowa
- Inicjatywy na rzecz pracy organicznej
- Powstanie krakowskie
- Rabacja
- Włączenie Krakowa do Galicji

101. Wiosna Ludów w Europie

- Zasięg terytorialny i miejsca największych wystąpień
- Cele wystąpień: liberalne, narodowe, społeczne
- Wiosna Ludów jako sprzeciw wobec ładu ustalonego na kongresie wiedeńskim

102. Polacy w czasie Wiosny Ludów

- Udział Polaków w wystąpieniach na obczyźnie
- Wiosna Ludów w Galicji
- Powstanie w Wielkopolsce
- Sposoby rozwiązywania problemu chłopskiego na ziemiach pod panowaniem pruskim oraz w Galicji
- Nowe możliwości uczestnictwa Polaków w życiu politycznym Prus i Austrii

103. Zjednoczenie Włoch

- Czynniki sprzyjające jednoczeniu
- Czynniki utrudniające jednoczenie
- Główne etapy jednoczenia
- Rola Garibaldiiego
- Skutki zjednoczenia Włoch

104. Wojna krymska i jej następstwa

- Przyczyny i charakter wojny
- Stanowisko Wielkiej Brytanii i Francji
- Następstwa wojny krymskiej w Rosji
- Odwilż posewastopolska w Królestwie Polskim

105. Geneza i wybuch powstania styczniowego

- Manifestacje patriotyczne w Warszawie
- Polityka Aleksandra Wielopolskiego
- Program i działalność białych oraz czerwonych
- Branka
- Manifest Rządu Narodowego

106. Przebieg powstania styczniowego

- Partyzancki charakter walk
- Funkcjonowanie państwa podziemnego
- Chłopi a powstanie
- Europa wobec powstania
- Dyktatura Romualda Traugutta
- Przyczyny klęski powstania

107. Zjednoczenie Niemiec

- Czynniki sprzyjające jednoczeniu
- Czynniki utrudniające jednoczenie
- Główne etapy jednoczenia
- Wojna z Austrią i z Francją
- Rola Bismarcka
- Skutki zjednoczenia Niemiec

XV. PROBLEMY ŚWIATA NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

108. Wojna secesyjna w Stanach Zjednoczonych

- Rozwój terytorialny Stanów Zjednoczonych
- Gospodarcze, społeczne i kulturowe różnice między Północą i Południem
- Problem niewolnictwa Murzynów
- Przyczyny wojny secesyjnej
- Charakter działań wojennych
- Skutki wojny

109. Druga faza rewolucji przemysłowej

- Nowe odkrycia i wynalazki
- Ropa naftowa jako nowy surowiec energetyczny
- Procesy monopolizacji produkcji
- Rola kapitału finansowego
- Wpływ zmian cywilizacyjnych na środowisko naturalne
- Struktura społeczna krajów uprzemysłowionych
- Przemiany życia rodzinnego

110. Życie polityczne w państwach objętych uprzemysłowieniem

- Upowszechnianie ustrojów parlamentarnych
- Walka o demokratyzację prawa wyborczego
- Początki masowych partii politycznych
- Wzrost znaczenia związków zawodowych
- Główne nurty w ruchu robotniczym
- Nacjonalizm jako ideologia
- Syjonizm
- Społeczna nauka Kościoła katolickiego

111. Kultura społeczeństwa przemysłowego

- Główne kierunki w literaturze i sztuce
- Architektura epoki przemysłowej
- Początki kultury masowej
- Kultura fizyczna, odnowienie igrzysk olimpijskich

112. Ekspansja kolonialna w czasach uprzemysłowienia

- Przyczyny ekspansji kolonialnej
- Podział terytorium Afryki
- Podboje i wpływy kolonialne w Azji
- Polityczny podział świata na przełomie XIX i XX wieku

113. Ekspansja kolonialna jako źródło konfliktów

- Próby modernizacji podbitych i uzależnionych krajów
- Powstanie Mahdiego
- Wojny burskie
- Powstanie sipajów
- Konflikty w Chinach
- Wojna rosyjsko-japońska

XVI. POLACY I ZIEMIE POLSKIE W CZASACH POPOWSTANIOWYCH

114. Polacy pod panowaniem rosyjskim

- Represje popowstaniowe władz carskich
- Rusyfikacja w „Kraju Nadwiślańskim” i na ziemiach wschodnich
- Walka z Kościołem katolickim i Kościołem unickim
- Lojalizm
- Pozytywizm i praca organiczna
- Kultura i rodzina ostoją polskości

115. Polacy pod panowaniem pruskim

- Działania germanizacyjne władz
- Walka z Kościołem katolickim
- Rugi pruskie, Komisja Kolonizacyjna, Hakata
- Polacy w obronie języka i ziemi
- Formy aktywności społecznej i narodowej Polaków w Wielkopolsce
- Przejawy ożywienia narodowego na innych ziemiach pod panowaniem pruskim

116. Polacy w Galicji

- Przyczyny i zakres autonomii Galicji
- Rozwój polskiego szkolnictwa i nauki
- Problematyka narodowa w literaturze i sztuce
- Stańczycy, program trójlojalizmu

117. Gospodarcze uwarunkowania życia mieszkańców ziem polskich

- Industrializacja i urbanizacja
- Główne ośrodki przemysłowe na ziemiach polskich
- Przejawy modernizacji i zacofania rolnictwa
- Więzy gospodarcze ziem polskich z państwami zaborczymi

118. Kształtowanie się nowego społeczeństwa polskiego

- Zmiany struktury społecznej
- Rola inteligencji
- Ludność żydowska w życiu gospodarczym i kulturalnym
- Wzrost świadomości narodowej Ukraińców i Litwinów
- Polska emigracja zarobkowa do krajów europejskich i do Ameryki

119. Ruch socjalistyczny na ziemiach polskich

- Nurt rewolucyjny (proletariat i SDKPiL)
- nurt niepodległościowo-reformatorski: PPS

- Przywódcy największych ugrupowań
- Formy działalności socjalistów polskich

120. Ruch narodowy i ludowy na ziemiach polskich

- Od Ligi Polskiej do Narodowej Demokracji
- Roman Dmowski wyrazicielem polskiego nacjonalizmu
- Formy działalności ruchu narodowego
- Galicja głównym ośrodkiem ruchu ludowego
- Utworzenie i program PSL

121. Rewolucja 1905 roku i jej następstwa

- Wybuch rewolucji w Rosji
- Formy wystąpień w Królestwie Polskim
- Narodowe i społeczne cele wystąpień
- Polityka władz carskich
- Wpływ rewolucji na życie polityczne, społeczne i kulturalne mieszkańców ziem polskich

XVII. PIERWSZA WOJNA ŚWIATOWA

122. Geneza i wybuch I wojny światowej

- Konflikty między mocarstwami
- Ukształtowanie się Trójprzymierza i Trójporozumienia
- „Bałkański kocioł”
- Zamach w Sarajewie
- Podział militarny Europy w 1914 roku
- Niemiecki plan wojny błyskawicznej
- Społeczeństwa i politycy wobec wojny

123. Rozszerzanie się działań wojennych

- Działania na froncie wschodnim i froncie zachodnim
- Walki pozycyjne
- Technika w służbie wojny
- Główne etapy walk do początku 1917 roku
- Wpływ wojny na postawę żołnierzy i na życie ludności cywilnej
- Inicjatywy pokojowe

124. Rewolucje w Rosji

- Przyczyny wybuchu rewolucji lutowej
- Ukształtowanie się systemu dwuwładzy
- Rząd Tymczasowy wobec wojny

- Działalność bolszewików
- Okoliczności przejścia władzy w Rosji przez bolszewików
- Początek terroru bolszewickiego i wojny domowej w Rosji

125. Zakończenie I wojny światowej

- Przystąpienie Stanów Zjednoczonych do wojny
- Traktaty brzeskie
- Nowa ofensywa niemiecka na froncie zachodnim
- Przejawy rozpadu Austro-Węgier
- Wystąpienia rewolucyjne w Niemczech
- Rozejm na froncie zachodnim
- Państwa Ententy wobec bolszewickiej Rosji
- Bezpośrednie skutki wojny – demograficzne i materialne

126. Sprawa polska w pierwszym okresie wojny

- Główne orientacje polityczne przed wybuchem wojny
- Stanowisko państw zaborczych wobec Polaków na początku wojny
- Powstanie Naczelnego Komitetu Narodowego
- Działalność Legionów i POW
- Okoliczności i bezpośrednie następstwa wydania Aktu 5 listopada 1916 roku

127. Sprawa polska w końcowym okresie wojny

- Odezwy władz rosyjskich po rewolucji lutowej
- Kryzys przysięgowy
- Działalność Komitetu Narodowego Polskiego
- Utworzenie Armii Polskiej we Francji
- Powołanie Rady Regencyjnej
- Orędzie prezydenta Wilsona
- Polacy wobec traktatów brzeskich
- Lokalne ośrodki władzy polskiej jesienią 1918 roku

3.2. Propozycja tematów powtórzeniowych

Przedstawiony materiał nauczania nie obejmuje lekcji powtórzeniowych, które najlepiej jest przeprowadzić przed sprawdzianem z danego działu. Dydaktycy historii zalecają, aby do lekcji tych włączyć jakiś element wykraczający poza zrealizowany materiał. Należy pamiętać o tym, że lekcje powtórzeniowe mogą być realizowane w dwóch odmianach, jako:

a) lekcje podsumowujące, polegające głównie na uporządkowaniu materiału, najczęściej zgodnie z przyjętym kryterium chronologiczno-synchronicznym lub genetycznym;

b) lekcje syntetyzujące, na których uczniowie oceniają cechy i zjawiska określonej epoki, odnoszą je do cech i zjawisk innych epok historycznych, a także do współczesności.

Częstotliwość przeprowadzenia lekcji powtórzeniowych zależy od zaplanowanej strategii, która jednak powinna być elastyczna i uwzględniać też bieżące okoliczności kształcenia. Zwykle lekcje takie realizowane są po zakończeniu działu tematycznego lub epoki. Często stanowią wprowadzenie do sprawdzianów, które uczniowie będą pisać na najbliższych lekcjach.

Niektóre z poniższych sformułowań mogą być wykorzystane do lekcji podsumowujących, a niektóre do lekcji syntetyzujących. Oczywiście tematy te są propozycjami i dają nauczycielowi sposobność wyboru rozwiązań i odpowiadają przyjętej przez niego strategii kształcenia. Jak łatwo zauważyć, niektóre zagadnienia ukazane zostały w sposób alternatywny.

Propozycje tematów lekcji podsumowujących i syntetyzujących

1. Formy władzy państwowej w Starożytnym Wschodzie oraz w Grecji i Rzymie.
2. Politeizm i monoteizm w życiu religijnym ludów starożytnych.
3. Dziedzictwo cywilizacyjne ludów starożytnych.
4. Jerozolima, Ateny, Rzym – trzy ideowe stolice tradycji europejskiej.
5. Kształtowanie się mapy politycznej Europy i świata śródziemnomorskiego we wczesnym średniowieczu.
6. Polska i jej sąsiedzi w czasach pierwszych Piastów.
7. Monarchia pierwszych Piastów w średniowiecznej Europie.
8. Polska dzielnicowa i zjednoczona w średniowiecznej Europie.
9. Od monarchii patrymonialnej do monarchii stanowej.
10. Kultura średniowiecznych Europejczyków.
11. Czy średniowiecze było jedną epoką historyczną?
12. Polska a Litwa w czasach Jagiellonów.
13. Polska a Krzyżacy.
14. Nowożytna wizja człowieka, świata, kosmosu.
15. Kształtowanie się wyznaniowej mapy Europy w czasach nowożytnych.
16. Czy monarchia ostatnich Jagiellonów była mocarstwem europejskim?
17. Polska „Złotego Wieku” w nowożytnej Europie (państwo, gospodarka, społeczeństwo, życie religijne).
18. Rzeczpospolita Obojga Narodów między Zachodem i Wschodem.
19. Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej sąsiedzi w XVI i XVII wieku.

20. Od monarchii stanowej do monarchii absolutnej w Europie Zachodniej.
21. Oświecenie – idee oraz ich realizacja.
22. Kryzys i próby reformowania Rzeczypospolitej w XVIII wieku.
23. Czynniki łączące i dzielące Europę w XIX wieku.
24. Przejawy i skutki unowocześniania Europy i Ameryki Północnej w XIX wieku.
25. „Jak być Polakiem pod zaborami”?
26. Polskie powstania narodowe w XIX wieku.
27. Przemiany społeczne na ziemiach polskich w XIX wieku.
28. Czy XIX wiek był czasem straconym dla Polaków?
29. Rola kultury w utrzymaniu i rozwoju polskiej tożsamości narodowej pod zaborami.
30. Kształtowanie się mapy politycznej świata w XIX wieku.
31. Przyczyny, charakter i przebieg pierwszej wojny światowej.
32. Czy można było uniknąć wybuchu pierwszej wojny światowej?

3.3. Proponowane kierunki uzupełnienia i poszerzenia materiału nauczania

Jeżeli nauczyciel uzna, że podstawowy materiał nauczania okazuje się niewystarczający lub ujęty zbyt tradycyjnie, może dokonać jego uzupełnień lub poszerzeń. Powinien jednak pamiętać o tym, żeby wprowadzanie nowych zagadnień nie utrudniało spełnienia wymogów zawartych w podstawie programowej.

Uzupełnienia i poszerzenia zaproponowanej struktury materiału kształcenia mogą być dokonywane przez nauczyciela:

- a) na lekcjach bieżących;
- b) na lekcjach powtórzeniowych, zwłaszcza syntetyzujących (jako element pozwalający na urozmaicenie przebiegu zajęć i zainspirowanie uczniów do pracy);
- c) na zajęciach pozalekcyjnych (np. w pracy szkolnego koła historycznego), jeżeli istnieje możliwość ich zorganizowania;
- d) w formie indywidualnej pracy z uczniem zainteresowanym, dostarczającej mu wskazówek do indywidualnych lektur, przemyśleń i tworzenia tekstów.

Przykładowe propozycje uzupełnień i poszerzeń

1. Przeszłość poznana dzięki archeologii (warto uwzględnić nie tylko dokonania archeologii śródziemnomorskiej, ale również wyniki badań dotyczących pradziejów ziem polskich, zwłaszcza początków naszej państwowości).

2. Życie codzienne w różnych epokach: sposoby zdobywania i przetwarzania żywności, warunki mieszkaniowe, czas pracy i czas wolny, poziom higieny, choroby i śmierć.
 3. Historia rodzinna – przemiany modelu rodziny, sytuacja kobiet i dzieci.
 4. Podróże i komunikacja w różnych epokach.
 5. Wybitne jednostki w historii (np. Juliusz Cezar, Karol Wielki, Bolesław Chrobry, Kazimierz Wielki, Marcin Luter, Mikołaj Kopernik, Napoleon).
 6. Ludy i kraje pozaeuropejskie, zwłaszcza cywilizacje prekolumbijskie oraz Indie, Chiny, Japonia (przed XIX wiekiem).
 7. Wojny w dziejach ludzkości:
 - cele wojen,
 - organizacja, wyposażenie i taktyka armii,
 - wojny a ludność cywilna.
 8. Spory historyczne Polaków (dotyczące zwłaszcza przyczyn upadku Rzeczypospolitej oraz powstań narodowych).
 9. Żydzi na ziemiach polskich (od średniowiecza do początku XX wieku).
 10. Dzieje mojej miejscowości (okolicy, regionu).
- Zakres każdego ze wskazanych zagadnień jest bardzo szeroki i w takim ujęciu nie może być traktowany jako formuła jednej lekcji.

4. PROCEDURY OSIĄGANIA CELÓW EDUKACYJNYCH

4.1. Planowanie dydaktyczne

Nauczyciel, realizując konkretną lekcję, powinien traktować ją jako element szerszych kontekstów:

- określonego działu tematycznego,
- nauczania przedmiotu w bieżącym roku szkolnym,
- nauczania w całym cyklu,
- odwołań do innych przedmiotów nauczania,
- odwołań do wiadomości i doświadczeń pozaszkolnych (informacji z mediów, obserwacji śladów przeszłości w regionie, wycieczek, rozmów z rodzicami i dziadkami).

Aby uwzględnić powyższe konteksty, nauczyciel powinien podejmować różne działania. Jednym z nich jest **planowanie dydaktyczne**. Powinno ono tworzyć syntezę treści kształcenia. Niekiedy, nawet w oficjalnych dokumentach, występuje uproszczone pojmowanie zakresu treści nauczania, które bywa utożsamiane z materiałem nauczania. Ujęcie takie jest fragmentaryczne. Treść nauczania współtworzą bowiem trzy elementy:

- **cele nauczania,**
- **materiał nauczania,**
- **wymagania programowe.**

Zgodnie z rozróżnieniem, które w polskiej edukacji upowszechnił Bolesław Niemierko, planowanie dydaktyczne powinno obejmować trzy etapy:

1. **planowanie kierunkowe**, dotyczące jednego roku lub – co może być lepszym rozwiązaniem – całego cyklu nauczania;
2. **planowanie wynikowe**, opracowane do działu programowego, wyodrębnionego problemu lub dużej jednostki tematycznej;
3. **planowanie metodyczne**, dotyczące konkretnej jednostki lekcyjnej.

Tak rozbudowana struktura planowania ułatwia m.in. całościowy ogląd treści kształcenia oraz kontrolę przebiegu edukacji danego przedmiotu nauczania. Ma jednak wady, do których m.in. należy pracochłonność i zbyt formalistyczne traktowanie procesu kształcenia. Nauczyciel, pracujący w realiach konkretnej szkoły, powinien znaleźć przysłowiowy złoty środek, aby nie popaść w żadną skrajność.

W nawiązaniu do ogólnych założeń niniejszego programu, zwłaszcza do stwierdzenia, że poszczególne tematy programowe nie muszą być tożsame z tematami lekcyjnymi, należy podkreślić rolę, jaką powinno odgrywać planowanie kierunkowe. Może ono odnosić się do poszczególnych działów, wyodrębnionych w materiale nauczania lub do bardziej sprecyzowanej problematyki (np. do wojen Rzeczypospolitej w XVII wieku, myśli politycznej oświecenia i przejawów jej realizacji, polskich powstań narodowych w czasach rozbiorów).

Tak rozumiane planowanie kierunkowe pozwala skutecznie uwzględnić wszystkie wymogi podstawy programowej. Uwidacznia, że wiele szczegółowych informacji należy potraktować jako materiał do wyraźniejszego zarysowania problematyki, a nie jako kanon obowiązującej wiedzy.

4.2. Metody i techniki nauczania

Dydaktycy i nauczyciele często rozróżniają „klasyczne” i „aktywizujące” metody nauczania. Pierwsze z nich zwykle postrzegane są jako metody podające, które od ucznia wymagają przede wszystkim maksymalnej koncentracji oraz uważnego śledzenia wyjaśnień i sugestii nauczyciela. Natomiast drugie uważane są za bardziej nowoczesne, ułatwiające kształcenie umiejętności i rozwijanie myślenia historycznego. Ten uproszczony podział nie powinien być traktowany jako kryterium wartościowania metod na „lepsze” i „gorsze”. Nauczyciel powinien zorganizować przebieg zajęć tak, aby okazały się one zarówno efektywne pod względem dydaktycznym, jak i atrakcyjne dla ucznia. Niektóre z rozwiązań uznanych za aktywizujące były stosowane od dziesiątków lat, chociaż niekiedy nazywano je inaczej.

Ponadto oddzielenie wiedzy od umiejętności jest zabiegiem sztucznym. Przebieg lekcji jest bowiem procesem, który nie przebiega automatycznie. Nauczyciel powinien być przygotowany na modyfikowanie, niekiedy nawet w znacznym stopniu, zaplanowanych działań.

Aktualne pozostają dwie uwagi, na które od wielu lat zwracają uwagę dydaktycy historii:

- 1) nauczanie historii winno mieć charakter polimetodyczny (jednak duża liczba metod nie może być automatycznie traktowana jako walor lekcji);
- 2) podczas lekcji żadna metoda nie występuje w definicyjnej postaci.

Poniżej krótko przedstawione zostały najważniejsze (zdaniem autora programu) metody służące edukacji historycznej w gimnazjum. W wielu przypadkach wskazano też przykłady ich zastosowania. Dokładne opisy wykorzystania tych metod zamieszczone są w publikacjach dydaktycznych.

Spośród tzw. metod klasycznych szerokie zastosowanie ma **rozmowa nauczająca**. Pozwala ona na wprowadzanie nowych wiadomości, a także rozwijanie i sprawdzanie uczniowskich umiejętności, np. dotyczących wnioskowania przyczynowo-skutkowego. Z doświadczeń autora programu wynika, że warto posłużyć się tą metodą albo na początku zajęć, albo w ich podsumowaniu, natomiast w środkowej części lekcji inaczej zorganizować pracę uczniów. Mniejszej aktywności uczniów niż rozmowa nauczająca wymagają z jednej strony **opowiadanie**, a z drugiej **wykład**. Nie należy jednak rezygnować z wprowadzania elementów obu metod. Opowiadanie, będące opisem zabarwionym elementami emocjonalnymi, jest bardziej adekwatne do prowadzenia zajęć w szkole podstawowej. Dlatego warto stosować je w klasie pierwszej gimnazjum. Opowiadanie można stopniowo łączyć z elementami wykładu. Należy unikać prowadzenia wykładu w sposób akademicki, ale wzbogacać wypowiedź, np. anegdotami, ilustracjami, schematami, wykresami. Mimo wielu zastrzeżeń do metod werbalnych trzeba uznać, że historia opowiadana przez nauczyciela często pozwala uczniom porządkować wiadomości, a także rozbudza zainteresowanie tym przedmiotem.

Powszechnie stosowaną metodą jest **praca pod kierunkiem**. Polega ona na tym, że uczeń indywidualnie wykonuje zadania, wykorzystując materiały pomocnicze wskazane lub dostarczone przez nauczyciela, który czuwa nad przebiegiem pracy. Materiałami tymi najczęściej są: podręcznik, tekst źródłowy, ikonografia, mapa, film edukacyjny lub odpowiednio dobrane fragmenty filmów dokumentalnych i fabularnych. Nauczyciel powinien pamiętać o tym, aby dokładnie określić formę i czas pracy, a także podsumować jej efekty.

Przy realizacji wielu tematów może być stosowana **praca w grupach**. Zwykle jest ona lubiana przez uczniów. Nauczyciel powinien jednak pamiętać o kilku istotnych kwestiach. Najskuteczniej pracują grupy cztero- lub pięcioosobowe. Nauczyciel musi czuwać nad tym, aby wszyscy członkowie gru-

py mieli swój udział w efekcie pracy zespołu. Po zakończeniu zajęć wszyscy uczniowie powinni mieć całościowy obraz omawianego tematu. Niekiedy warto te same zadania przydzielić dwóm grupom, pracującym niezależnie od siebie. Porównanie wyników zaproponowanych przez każdą grupę ma duży walor dydaktyczny.

Na szybkie rozbudzenie aktywności uczniów i na rozwijanie ich kreatywności pozwala „**burza mózgów**”, podczas której zgłaszane są różnorodne skojarzenia i nietypowe rozwiązania. „Burzę mózgów” warto wykorzystać m.in. na początku omawiania tematu lekcji, aby wprowadzić ucznia w nową problematykę, zainteresować go, a nawet zaintrygować. Przykładowo, takie rozwiązanie możemy zastosować przy temacie dotyczącym kształtowania się cywilizacji islamu we wczesnym średniowieczu.

Szeroki zakres prezentowania własnych opinii uczniów stwarza **dyskusja**. Należy jednak pamiętać o tym, aby nie była ona prowadzona w sposób zbyt żywiołowy i nie przemieniła się w dialog tylko nielicznych uczniów, pozwalający innym na wyłączenie się z toku zajęć.

Bardziej zorganizowaną metodą niż dyskusja jest **debata „za i przeciw”**. Wymaga ona oceny danego problemu (np. szans na zwycięstwo powstania kościuszkowskiego) oraz postaci historycznych (np. Aleksandra Wielopolskiego) z dwóch przeciwstawnych punktów widzenia. Udział w debacie „za i przeciw” może być traktowany jako zadanie dla zainteresowanych uczniów. W takim przypadku osoby, które nie uczestniczą w debacie, są zobligowane do przedstawienia swoich spostrzeżeń pod koniec zajęć. Argumenty na poparcie lub odrzucenie określonej tezy uczniowie mogą opracować w klasie (indywidualnie lub grupowo) albo też przygotować jako zadanie domowe.

W wielu sytuacjach znanych z przeszłości jednostki lub grupy osób stawały przed koniecznością podjęcia decyzji, mogących wywołać różnorodne (pozytywne i negatywne) konsekwencje. Do analizy wskazanych dylematów przydatne bywa wykorzystanie **drzewa decyzyjnego**.

Dwie przykładowe sytuacje, które można wyjaśniać za pomocą tej metody, zostały podane poniżej:

- Jaką decyzję w 1683 roku powinien podjąć Jan III?
Uczniowie rozważają dwa rozwiązania:
 - 1) zachować neutralność,
 - 2) przyjąć z pomocą Austrii.
- Jak powinni zachować się Polacy w przededniu pierwszej wojny światowej?
Uczniowie rozważają trzy rozwiązania:
 - 1) poprzeć Rosję,
 - 2) poprzeć państwa centralne,
 - 3) powstrzymać się od działań, czekając na rozwój wypadków.

Metaplan jest analizą określonego problemu, wynikającą z odpowiedzi na pytania:

- *Jak jest (jak było)?*
- *Jak być powinno?*
- *Dlaczego nie jest (nie było) tak, jak być powinno? Co należy (należało) zmienić?*

Metodę tę można zastosować szczególnie przy analizowaniu problemów, które charakteryzują się przejawami kryzysu, zagrożeń, przesilen (np. *Cesarstwo Rzymskie w V wieku*, *Ziemie polskie w czasie rozbitcia dzielnicowego*, *Rzeczpospolita w czasach saskich*).

Częściej niż metaplan warto stosować **analizę SWOT**, w której uczniowie określają cztery wymiary określonego problemu: mocne strony, słabe strony, szanse, zagrożenia. Dzięki takiej strukturze analizę SWOT można połączyć z pracą w grupach.

Dwa najprostsze (wyjściowe) rozwiązania polegają na tym, że:

- 1) uczniowie są podzieleni na cztery grupy, z których każda wyjaśnia jeden wymiar analizy;
- 2) uczniowie są podzieleni na cztery grupy; dwie z nich, pracując niezależnie od siebie, wyjaśniają „optymistyczne” wymiary analizy (mocne strony, szanse), a pozostałe dwie – „pesymistyczne” wymiary (słabe strony, zagrożenia).

Wyniki prac poszczególnych grup są porównywane. Analizę SWOT można zastosować do takich zagadnień, jak np.:

- polityka Bolesława Chrobrego,
- funkcjonowanie Księstwa Warszawskiego,
- skutki rewolucji przemysłowej.

Niekiedy za pomocą tej metody udaje się znaleźć różną perspektywę dla analizowanych zagadnień, np. spojrzenie na unię lubelską z punktu widzenia polskiego i litewskiego (a ewentualnie także ruskiego).

Mapa mentalna pozwala na wizualne opracowanie problemu za pomocą różnorodnych znaków, symboli, rysunków i haseł. Warto ją stosować zwłaszcza jako technikę podsumowania zajęć, uporządkowania oraz integrowania najważniejszych informacji wyjaśnionych podczas lekcji.

Drama zaliczana jest do metod kształcących wyobraźnię i umiejętności społeczne. Spośród licznych technik dramy za najbardziej wskazane można uznać:

- wywiad (np. z Juliuszem Cezarem, Mikołajem Kopernikiem, Stanisławem Staszicem);
- rysunek (np. graficzne ukazanie scen z życia w średniowiecznym mieście);
- list (np. z czasów pierwszej wojny światowej).

Symulacja, czyli ukazywanie wybranego modelu rzeczywistości historycznej, może być uznana za grę dydaktyczną. Od dramy różni się tym, że bardziej akcentuje zjawiska społeczne, a mniej przeżycia i doświadczenia osobiste. Zamiast improwizacji wymaga ściśle określonego scenariusza. Za pomocą symulacji można przedstawić np. obrady Sejmu Wielkiego lub kongresu wiedeńskiego.

Portfolio, czyli gromadzenie przez uczniów różnorodnych materiałów, warto zastosować głównie do dwóch zakresów tematycznych:

- szeroko rozumianej kultury poszczególnych epok;
- dziejów regionalnych.

Wybór pierwszego zakresu może być uważany za częściową próbę realizacji zgłaszanego od lat postulatu, aby dzieje kultury uczynić osią szkolnej edukacji historycznej. Natomiast wybór drugiego zakresu pozwala uczniom na poznawanie „historii bliskiej”, której walory kształcące i wychowawcze trudno przecenić. Nauczyciel powinien czuwać nad tym, aby gromadzenie materiałów nie było tylko mechanicznym dołączaniem kolejnych kartek w skoroszybie.

Bogatsze możliwości działań uczniowskich w poznawaniu obu wskazanych zakresów tematycznych niż portfolio stwarza **projekt edukacyjny**. Zwykle ma on charakter interdyscyplinarny. Obie metody – zarówno portfolio, jak i projekt edukacyjny – warto stosować do pracy z uczniami zdolniejszymi. Jednocześnie metody te mogą okazać się atrakcyjne dla uczniów niezbyt interesujących się historią jako przedmiotem szkolnym.

Wyzwaniem i szansą dla współczesnej edukacji jest możliwość wykorzystania **technologii informacyjnej**, zwłaszcza Internetu i programów komputerowych. Technologia ta pozwala m.in. na wyszukiwanie potrzebnych informacji, opracowanie prezentacji multimedialnych oraz tworzenie stron tematycznych www. Jej wielorakie i rosnące możliwości chyba jednak nie powinny dominować na lekcji. Ponadto wykorzystanie technologii informacyjnej zależeć będzie od stanu wyposażenia szkoły w odpowiedni sprzęt. Posługując się informacjami uzyskanymi dzięki omawianej technologii, nauczyciel powinien wskazać na źródła i autorów tych informacji. Powinien też wymagać od uczniów przestrzegania tych zasad.

Uczniowie poznają przeszłość nie tylko w systemie klasowo-lekcyjnym. Duże walory poznawcze i kształcące, a także wychowawcze, można osiągnąć podczas wycieczek oraz zajęć prowadzonych w muzeach i archiwach. Stopień wykorzystania tych form edukacji historycznej zależy od uwarunkowań konkretnej szkoły.

Niezależnie od stosowanych metod nauczyciel powinien dążyć do tego, aby wiedza na temat ważnych problemów przeszłości stała się dla uczniów jak

najbardziej operatywna, to znaczy, aby młodzież mogła do niej sięgać nie tylko na bieżącej lekcji i w czasie zapowiedzianego sprawdzianu. Jednym z prostszych, a jednocześnie efektywnych pod tym względem rozwiązań są tabelki, stosowane w edukacji historycznej od wielu lat, a uznane przez dydaktyków za sposób strukturalizowania przekazywanych treści. Tabelka może być też odpowiednim narzędziem łączącym wymagania podstawy programowej z układem materiału nauczania proponowanego w niniejszym programie. Oto dwa przykłady takich zestawień.

Tabela 1. Procesy zjednoczeniowe w XIX wieku

	Jednoczenie Włoch	Jednoczenie Niemiec
Czynniki sprzyjające zjednoczeniu		
Czynniki utrudniające zjednoczenie		
Politycy działający na rzecz zjednoczenia		
Etapy jednoczenia		
Ustrój zjednoczonego państwa		
Przywódca zjednoczonego państwa		
Stolica zjednoczonego państwa		
Państwa ościenne, których znaczenie zostało osłabione		

Uwagi to tabeli 1.

Podstawa programowa w jednym zapisie (32.2) uwzględnia podobieństwa i różnice jednoczenia Włoch i Niemiec. W niniejszym programie procesy zjednoczeniowe obu państw zostały rozdzielone. Główną przyczyną takiego rozwiązania było ukazanie politycznego tła, w którym wybuchło i trwało powstanie styczniowe. Tabelka pozwala nie tylko porównać zjednoczenie obu państw, ale również – jak postulowano wyżej – uczynić wiedzę o tych procesach bardziej operatywną.

Tabela 2. Rewolucje oświeceniowe

	Rewolucja amerykańska	Rewolucja francuska
Przyczyny		
Program (założenia ideowe)		
Przywódcy		
Najważniejsze etapy		
Wydane akty prawne		
Następstwa wewnętrzne		
Następstwa międzynarodowe		

Uwagi do tabeli 2.

Podstawa programowa walkę o niepodległość Stanów Zjednoczonych sytuuje w temacie 25, a rewolucję francuską w temacie 28. W programie oba przełomowe wydarzenia występują w bezpośrednim sąsiedztwie. Uczniów, określając założenia ideowe wystąpień, powinien też odwołać się do myśli politycznej oświecenia, poznanej na wcześniejszych zajęciach.

Można też zastosować inną formułę tabeli, wyodrębniając przyczyny, przebieg i skutki zagadnień analizowanych we wskazanych przykładach.

4.3. Kierunki integracji międzyprzedmiotowej

Wciąż aktualny pozostaje – podnoszony od wielu lat – postulat korelowania historii z innymi przedmiotami nauczanyymi w szkole. Postulat ten daje szansę ukazania całościowego obrazu świata oraz pozwala na zajęcia bardziej atrakcyjne i efektywne. Korelowanie winno mieć charakter dwukierunkowy. Z jednej strony nauczyciel odwołuje się do wiadomości i umiejętności, które uczniowie powinni znać z innych przedmiotów. Z drugiej strony wyjaśnia historyczne uwarunkowania powstawania różnorodnych idei oraz tekstów kultury, dokonywania odkryć i wynalazków, funkcjonowania instytucji społecznych i politycznych. Tak zarysowane uwarunkowania historyczne dają uczniom szansę pełniejszego zrozumienia wielu zagadnień, z którymi zetkną

się oni podczas nauki innych przedmiotów, a także w wielu sytuacjach poza szkolną edukacją.

Istotne znaczenie ma korelacja historii z językiem polskim. Na lekcjach naszego przedmiotu uczniowie poznają historyczne tło epok, w których żyli twórcy literatury i w których powstawały ich dzieła. Jednocześnie warto przywołać wybrane fragmenty prozy lub poezji jako ilustrację do zagadnień omawianych na lekcjach historii.

Podobne możliwości stwarza korelacja z plastyką oraz muzyką. Wykorzystanie tekstów kultury (np. malowideł paleolitycznych, rzeźby greckiej, chorału gregoriańskiego, poezji romantycznej) w szczególny sposób pozwala uczniom przekroczyć granicę czasu, osiągnąć empatię wobec postaci i zjawiska z przeszłości, nawet tej bardzo odległej. Ujmując rzecz nieco metaforycznie, można powiedzieć, iż na lekcjach historii w pogoni za wydarzeniami, zjawiskami i procesami nie można pominąć przeżyć estetycznych oraz innych emocji. Teksty kultury w szczególności mogą służyć umacnianiu postawy patriotyzmu. W tym celu np. warto rozważyć wykorzystanie pieśni – od *Bogurodzicy*, poprzez *Mazurek Dąbrowskiego*, *Warszawiankę*, utwory Stanisława Moniuszki, *Rotę*, aż po *Pierwszą Brygadę*.

Z innych przyczyn konieczna jest korelacja historii z wiedzą o społeczeństwie. Często jeden nauczyciel uczy obu tych przedmiotów. Dzięki historii uczniowie poznają genezę wielu zjawisk współczesnego świata (np. konfliktów zbrojnych, dysproporcji cywilizacyjnych, wartości i zasad demokracji) oraz aktualnych problemów naszego kraju i jego mieszkańców. Warto również na lekcjach historii wprowadzać podstawową terminologię socjologiczną oraz politologiczną.

Ukazanie genezy zjawisk – świadczących i o zróżnicowaniu, i o jedności współczesnego świata – stanowi również przejaw integracji historii z geografią. Powiązania między tymi dwoma przedmiotami są jednak głębsze. Na lekcjach historii nie można przecenić umiejętności posługiwania się przez ucznia mapą, stanowiącą przecież niezbędny atrybut edukacji geograficznej. Przy niektórych zagadnieniach oprócz mapek podręcznikowych i zawartych w atlasach historycznych warto wykorzystać również mapy fizyczne (np. ukazujące warunki naturalne, w których kształtowały się cywilizacje starożytne), a niekiedy również globus (podczas omawiania odkryć geograficznych). Odniesienia zarówno do geografii, jak i biologii są przydatne podczas omawiania głównych etapów i skutków antropopresji.

Z kolei naturalnym przejawem korelacji naszego przedmiotu z fizyką, chemią jest naświetlenie historycznego tła, w którym dokonane zostały najważniejsze osiągnięcia techniki i nauk przyrodniczych (np. wynalazek maszyny parowej, zastosowanie energii elektrycznej, ogłoszenie teorii ewolucji).

Odwołanie się do umiejętności zdobytych na lekcjach matematyki przydatne będzie np. do analizy danych statystycznych oraz sporządzania wykresów ukazujących wybrane elementy obrazu przeszłości.

Zasygnalizowane wcześniej korzyści wynikające z wykorzystania techniki informacyjnej w naturalny sposób powinny stanowić przesłankę do integracji historii z informatyką.

Szanse na wiele nowatorskich rozwiązań stwarza integracja naszego przedmiotu oraz języków obcych. Najprostszym z tych rozwiązań może być wykorzystanie na lekcji historii krótkiego tekstu w języku, którego uczy się młodzież.

5. OSIĄGNIĘCIA ABSOLWENTA GIMNAZJUM

Zasadniczy i wspólny dla absolwentów wszystkich szkół gimnazjalnych model osiągnięć zawiera podstawa programowa sformułowana w sposób czynnościowy. Dlatego właśnie wymogi podstawy programowej muszą być punktem odniesienia dla nauczycieli.

Niniejszy program przewiduje spojrzenie na te wymagania z dwóch dodatkowych perspektyw.

Jedna z nich dotyczy ogólnej refleksji nad zakresem wiedzy, umiejętnościami oraz postawami absolwenta gimnazjum. Tak rozumiany zakres będzie weryfikowany na dalszych etapach edukacji, a przede wszystkim w pozaszkolnych doświadczeniach ucznia. Druga perspektywa odwołuje się do konkretnych pojęć i terminów, którymi absolwent gimnazjum powinien się posługiwać, odnosząc je do właściwego kontekstu historycznego.

Po ukończeniu gimnazjum uczeń powinien:

- dostrzegać zależności między różnymi wymiarami życia społecznego,
- rozumieć dynamikę zjawisk i procesów historycznych,
- odwoływać się do wiedzy historycznej również poza edukacją szkolną,
- sprawnie posługiwać się terminologią historyczną,
- identyfikować i umieszczać w kontekście historycznym wybrane przejawy dziedzictwa kulturowego różnych epok,
- poczuwać się do bycia spadkobiercą tego dziedzictwa,
- uzyskać przesłanki do określenia wartości istotnych dla życia jednostki, społeczeństwa i narodu,
- uzyskać przesłanki do kształtowania swojej tożsamości jako Polaka, Europejczyka, mieszkańca Ziemi,
- umiejętnie korzystać z różnych źródeł informacji oraz tworzyć własne źródła informacji.

Dział materiału nauczania	Uczeń posługuje się pojęciami i terminami, odnosząc je do właściwego kontekstu historycznego
I. Wprowadzenie. Starożytny Wschód	źródło historyczne, historiografia, archeologia, epoka kamienia, epoka brązu, epoka żelaza, era, paleolit, rewolucja neolityczna; kultura, miasto, państwo, prawo, monarchia despotyczna, faraon, król, piramidy, mumia, politeizm, monoteizm, kapłani, Biblia, dekalog, judaizm, prorok, kult religijny, diaspora, pismo obrazkowe, pismo klinowe, pisma hieroglificzne, pismo alfabetyczne
II. Starożytna Grecja	polis (państwo-miasto), polityka, obywatel, niewolnicy, kolonia, metropolia, demokracja, ostracyzm, strateg, demagog, arystokracja, oligarchia, tyrania, mit, mitologia, olimpiada, igrzyska, filozofia, architektura, style architektoniczne, ceramika, teatr, tragedia, komedia
III. Starożytny Rzym	republika, konsul, dyktator, senat, orator, legion, armia obywatelska, armia zawodowa, imperium, prowincje, gladiator, cesarstwo, dominat, latyfundia, kryzys, kolonat, romanizacja, akwedukt, amfiteatr, chrześcijaństwo, Kościół, apostołowie, biskup, sobór, barbarzyńcy, kultura antyczna
IV. Kształtowanie się średniowiecza	monarchia patrymonialna, marchia, władza uniwersalna, dynastia, lenno, senior, wasal, hołd, rycerz, immunitet, islam, święta wojna, kalif, papież, patriarcha, zakon, benedyktyni, klasztor, ikona, cerkiew, cesaropapizm, papocezaryzm, cyrylica, renesans karoliński
V. Monarchia pierwszych Piastów w średniowiecznej Europie	ród, opole, plemię, wiec, rada królewska, statut, cech, trójpółówka, metropolia kościelna, arcybiskupstwo, schizma, katolicyzm, prawosławie, krucjaty, zakony rycerskie, zakony żebrzące, styl romański, rocznik, kronika, tomizm, teologia
VI. Polska dzielnicowa i zjednoczona w średniowiecznej Europie	stan, społeczeństwo stanowe, monarchia stanowa, parlament, antypapież, seniorat, trójpółówka, lokacje, sołtys, wójt, łan, czynsz, burmistrz, ratusz, prawo składu, przymus drożny, państwo zakonne, styl gotycki, uniwersytet, scholastyka
VII. Monarchia pierwszych Jagiellonów w średniowiecznej Europie	sułtan, unia personalna, przywilej, szlachta, wojska zaciężne, sejmiki
VIII. Kształtowanie się nowożytnego świata	odkrycia geograficzne, ekspansja, konkwistadorzy, rewolucja cen, kompania handlowa, manufaktura, giełda, renesans, odrodzenie, humanizm, mecenat, system geocentryczny, system heliocentryczny, odpust, reformacja, kontrreformacja, wyznania protestanckie, luteranizm, kalwinizm, anglikanizm, sekularyzacja, wojny religijne, indeks, jezuici, święta inkwizycja

IX. „Złoty Wiek” Polski i Litwy	unia realna, tolerancja religijna, arianie, folwark, spichlerz, pańszczyzna, sejm walny, konstytucja sejmowa, instrukcja sejmikowa, ruch egzekucyjny, magnaci, bezkrólewie, konfederacja, wolna elekcja, artykuły henrykowskie, pacta conventa, rokosz
X. Rzeczpospolita Obojga Narodów w Europie XVII wieku	barok, unia religijna, obrządek greckokatolicki, sarmatyzm, husaria, hetman, haracz, system klienteli, liberum veto, anarchia, przedmurze chrześcijaństwa, monarchia parlamentarna, monarchia absolutna, merkantylizm, samodzierżawie
XI. Wyzwania XVIII stulecia	oświecenie, klasycyzm (neoklasycyzm), konstytucja państwa, trójpodział władzy, władza ustawodawcza, władza wykonawcza, władza sądownicza, zasada umowy społecznej, racjonalizm, empiryzm, deizm, ateizm, maszyna parowa, rewolucja przemysłowa, rewolucja agrarna, płodozmian, absolutyzm oświecony, konstytucja państwa, burżuazja, detronizacja, jakobini, terror, nobilitacja, rozbiór państwa, insurekcja, kosynierzy
XII. Czasy napoleońskie	hegemonia, koalicja państw, konsulat, kodeks Napoleona, blokada kontynentalna, legenda napoleońska
XIII. Kształtowanie się dziewiętnastowiecznej Europy	kongres, zasada równowagi sił, ideologia, legitymizm, konserwatyzm, liberalizm, romantyzm, industrializacja, gospodarka kapitalistyczna, wolna konkurencja, klasy społeczne, proletariat, socjalizm, socjalizm utopijny, socjalizm rewolucyjny,
XIV. Walka o zmianę ładu wiedeńskiego	państwo dualistyczne, państwo związkowe, opozycja polityczna, ruch spiskowy, barwy narodowe, branka, państwo podziemne, emigracja polityczna, represje, praca, uwłaszczenie chłopów, Wiosna Ludów
XV. Problemy świata na przełomie XIX i XX wieku	secesja, rasizm, monopole, kartele, partia polityczna, socjalizm reformistyczny, nacjonalizm, syjonizm, katolicka nauka społeczna, emancypacja, prawo wyborcze, związki zawodowe, silnik spalinowy, elektryczność, radio, kino, kultura masowa
XVI. Polacy i ziemie polskie w czasach popowstaniowych	autonomia, rusyfikacja, germanizacja, rugi, lojalizm, trójlojalizm, inteligencja, pozytywizm, praca u podstaw, praca organiczna, inteligencja, ruch narodowy, ruch ludowy, ruch robotniczy, asymilacja, emigracja zarobkowa
XVII. Pierwsza wojna światowa	bałkański kocioł, wojna błyskawiczna, wojna pozycyjna, państwa centralne, Ententa, front, wojna totalna, czołgi, gazy bojowe, dwuwładza, bolszewicy, komunizm, orędzie, polskie orientacje polityczne

6. PROPONOWANE ZASADY I KRYTERIA OCENIANIA UCZNIOWSKICH OSIĄGNIĘĆ

Sprawdzanie wiedzy i umiejętności uczniów może być dokonywane w różnych formach, spośród których najczęściej stosowane są:

- **odpowiedzi ustne** (podczas rekapitulacji wtórnej i pierwotnej);
- **aktywność na lekcji** (np. udział w dyskusji, lokalizowanie na mapie omawianych wydarzeń);
- **niezapowiedziane kartkówki** (zwykle dotyczące dwóch ostatnich tematów lekcyjnych);
- **praca klasowa po zakończeniu określonego działu tematycznego**, przeprowadzona albo w formie testu, albo wymagająca dłuższej odpowiedzi na kilka pytań, albo wymagająca napisania rozprawki;
- **samodzielne prace uczniowskie** wykonywane indywidualnie (np. portfolio, sprawozdanie z wycieczki i zajęć w muzeum, recenzje książek i filmów) lub grupowo (np. projekt edukacyjny).

Wobec niektórych form sprawdzania pracy uczniów należy zachować ostrożność. Dotyczy to m.in. referatów uczniowskich. Nie mogą być one tylko tekstami odczytanymi na lekcji. Jeżeli nauczyciel decyduje się na zadanie referatu, to powinien sprawdzić samodzielność jego napisania oraz kontrolować jego efektywność podczas zajęć, np. zadając uczniom pytania, które odwołują się do wysłuchanych informacji.

W każdej szkole powinien być opracowany przedmiotowy system nauczania, uwzględniający jej specyfikę. Należy przewidywać, iż praktyka edukacyjna zweryfikuje niektóre z przyjętych ustaleń. Oznaczać to musi elastyczne wprowadzenie zmian do przedmiotowego systemu oceniania. Na początku roku szkolnego nauczyciel ma obowiązek zapoznania uczniów z wymogami programowymi. Ocenianie powinno być dokonywane obiektywnie i rytmicznie. Należy unikać intensyfikacji oceniania pod koniec półrocza lub roku szkolnego. Komunikując oceny, nauczyciel przedstawia uczniowi oraz jego rodzicom nie tylko to, co uczeń umie i z czym ma trudności, ale również powinien wskazać na zmiany jego postępów i postaw oraz zalecić sposoby dalszej pracy.

Nauczyciel może wykorzystać zamieszczone poniżej propozycje dotyczące zakresu wymagań na poszczególne poziomy. Każdy poziom odpowiada kolejnym ocenom szkolnym. Aby spełnić wymagania wyższego poziomu, uczeń powinien też osiąść umiejętności określone w wymaganiach niższego poziomu.

Poziom wymagań koniecznych (ocena dopuszczająca)

Uczeń:

- dysponuje niepełną, chaotyczną wiedzą określoną programem
- na wybranych przykładach rozróżnia wydarzenia oraz zjawiska polityczne, społeczne, kulturowe
- przy pomocy nauczyciela lub kolegów wyjaśnia znaczenia elementarnych pojęć i terminów historycznych
- umieszcza znane sobie wydarzenia w ramach chronologicznych odpowiedniej epoki
- rozróżnia najważniejsze źródła informacji pozwalające poznać przeszłość
- odróżnia tekst źródłowy od narracji historyka
- rozpoznaje elementy mapy historycznej
- redaguje notatkę z danej lekcji w formie prostego planu.

Poziom wymagań podstawowych (ocena dostateczna)

Uczeń:

- dysponuje niepełną wiedzą, która jednak pozwala na ogólną orientację w problemach omawianych epok historycznych
- wyjaśnia najważniejsze – dla danej epoki – pojęcia i terminy związane z funkcjonowaniem państwa, społeczeństwa, gospodarki i kultury
- identyfikuje typowe dla danej epoki teksty kultury
- na wybranych przykładach określa związki przyczynowo-skutkowe między faktami
- wyciąga proste wnioski z poznanych informacji
- odróżnia źródło narracyjne od źródła aktowego
- pod kierunkiem nauczyciela korzysta z wybranych źródeł informacji historycznej
- porządkuje chronologicznie znane sobie wydarzenia
- redaguje notatkę z danej lekcji w formie rozbudowanego planu.

Poziom wymagań rozszerzających (ocena dobra)

Uczeń:

- dysponuje wiedzą, która pozwala wyjaśnić główne problemy omawianych epok historycznych
- tworzy dłuższe ciągi chronologiczne wydarzeń
- na wybranych przykładach wyjaśnia związki przyczynowo-skutkowe między wydarzeniami, zjawiskami, procesami
- na wybranych przykładach określa związki między dziejami powszechnymi, dziejami ojczystymi Polski oraz w innych państwach
- podejmuje próbę oceny postaci historycznych oraz hierarchizacji wydarzeń

- sprawnie, chociaż nie zawsze precyzyjnie, posługuje się terminologią historyczną
- sprawnie, chociaż nie zawsze precyzyjnie, posługuje się mapą historyczną
- korzystając ze wskazówek nauczyciela, umie dotrzeć do innych źródeł informacji historycznej niż te, które są wykorzystywane podczas zajęć
- pisze rozprawkę oraz inne teksty, wykraczając poza informacje zawarte w jednym temacie podręcznika.

Poziom wymagań dopełniających (ocena bardzo dobra)

Uczeń:

- dysponuje wiedzą, dzięki której zna i rozumie materiał nauczania zawarty w programie
- wyjaśnia przejawy zmian i ciągłości w dziejach
- formułuje i uzasadnia własne opinie dotyczące przeszłości
- na wybranych przykładach analizuje związki przyczynowo-skutkowe między wydarzeniami, zjawiskami, procesami
- na wybranych przykładach wyjaśnia związki między dziejami powszechnymi, dziejami ojczystymi
- sprawnie posługuje się terminologią historyczną
- dokonuje oceny postaci historycznych oraz hierarchizacji wydarzeń
- wykorzystuje wiedzę historyczną do interpretacji zjawisk współczesnych
- uczestniczy w konkursach historycznych
- podejmuje próbę syntezy posiadanej wiedzy, wykorzystując różne źródła informacji (m.in. mapy historyczne)
- tworzy prezentację oraz redaguje notatkę, które wykraczają poza informacje zawarte w jednym dziale podręcznika.

Poziom wymagań wykraczających poza program nauczania (ocena celująca)

Uczeń spełnia wymagania dopełniające, a ponadto niektóre z poniższych:

- w czasie pracy lekcyjnej i pozalekcyjnej posługuje się wiedzą, która wykracza poza wymagania programowe
- wyjaśnia przejawy zmian i ciągłości w dziejach
- analizuje przejawy zmian i ciągłości w dziejach
- analizuje i ocenia relacje między życiem gospodarczym, organizacją społeczeństwa, funkcjonowaniem państwa i osiągnięciami kulturalnymi
- dokonuje syntezy posiadanej wiedzy, wykorzystując informacje z różnych źródeł, również tych, które nie były wykorzystywane na lekcjach historii

- osiąga sukcesy w konkursach historycznych
- współuczestniczy w prowadzeniu zajęć lekcyjnych
- dokumentuje wybrane przejawy dziejów lokalnych i regionalnych
- pisze recenzję książki popularnonaukowej lub innego tekstu kultury odwołującego się do historii.

7. LITERATURA DYDAKTYCZNA WYKORZYSTANA PRZY OPRACOWANIU PROGRAMU

1. Chorąży E., Konieczka-Śliwińska D., Roszak S., *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008.
2. Dylak S., *Wprowadzenie do konstruowania szkolnych programów nauczania*, Warszawa 2000.
3. Giermakowski M., *Jak konstruować autorski program nauczania historii?*, „Wiadomości Historyczne” 1998, nr 2.
4. Górczyński W., *Tabela kryteriów ocen z zakresu historii w gimnazjum*, „Wiadomości Historyczne” 2000, nr 1.
5. Komorowska H., *O programach prawie wszystkich*, Warszawa 1999.
6. Kruszewski K., *45 minut. Prawie cała historia pewnej lekcji*, Warszawa 1993.
7. Kubis B., *Edukacja zintegrowana w nowym systemie szkolnym*, [w:] *Uczeń w Nowej Szkole. Edukacja Humanistyczna*, red. M. Kujawska, Poznań 2002.
8. Lipska M., *Pokaż uczniowi cel, czyli o wybranych aspektach planowania pracy nauczyciela w kształceniu według wymagań*, [w:] *Standardy wymagań i normy testowe w diagnostyce edukacyjnej*, red. B. Niemierko, H. Szaleniec, Kraków 2004.
9. Maternicki J., Majorek Cz., Suchoński A., *Dydaktyka historii*, Warszawa 1994.
10. Mazur J., *Nauczanie historii w gimnazjum – bilans zamknięcia*, [w:] *Edukacja historyczna i obywatelska w szkolnictwie ponadgimnazjalnym*, pod red. G. Pańko i J. Wojdon, Toruń 2003.
11. Niemierko B., *Między oceną szkolną a dydaktyką*, Warszawa 1991.
12. Niemierko B., *Ocenianie szkolne bez tajemnic*, Warszawa 1999.
13. Orenstein A.C., Hunkins F. P., *Program szkolny. Założenia, zasady, problematyka*, przeł. K. Kruszewski, Warszawa 1998.

14. Pańko G., *Z zagadnień strukturalizacji w nauczaniu historii w szkołach ponadgimnazjalnych*, [w:] *Edukacja historyczna i obywatelska w szkolnictwie ponadgimnazjalnym*, pod red. G. Pańko i J. Wojdon, Toruń 2003.
15. Stinia M., *Przesłanki do osiągnięcia podmiotowości ucznia w nauczaniu-uczeniu się historii*, [w:] *Uczeń w Nowej Szkole. Edukacja Humanistyczna*, red. M. Kujawska, Poznań 2002.
16. Spychalska J., *Wewnątrzszkolny system kształcenia i oceniania. Historia. Gimnazjum*, Wałbrzych 2004.
17. Wragg E. C., *Trzy wymiary programu*, tłum. K. Kruszewski, Warszawa 1999.

PODSTAWA PROGRAMOWA

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dziennik Ustaw z dnia 15 stycznia 2009 r. Nr 4, poz. 17)

HISTORIA

III etap edukacyjny

Cele kształcenia – wymagania ogólne

I. Chronologia historyczna

Uczeń sytuuje wydarzenia, zjawiska i procesy historyczne w czasie oraz porządkuje je i ustala związki poprzedzania, równoczesności i następstwa; dostrzega zmiany w życiu społecznym oraz ciągłość w rozwoju kulturowym i cywilizacyjnym.

II. Analiza i interpretacja historyczna

Uczeń wyszukuje oraz porównuje informacje pozyskane z różnych źródeł i formułuje wnioski; dostrzega w narracji historycznej warstwę informacyjną, wyjaśniającą i oceniającą; wyjaśnia związki przyczynowo-skutkowe analizowanych wydarzeń, zjawisk i procesów historycznych; wyjaśnia znaczenie poznawania przeszłości dla rozumienia świata współczesnego.

III. Tworzenie narracji historycznej

Uczeń tworzy narrację historyczną, integrując informacje pozyskane z różnych źródeł; tworzy krótkie wypowiedzi: plan, notatkę, rozprawkę, prezentację; przedstawia argumenty uzasadniające własne stanowisko.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

1. Najdawniejsze dzieje człowieka

Uczeń:

- 1) porównuje koczowniczy tryb życia z osiadłym i opisuje skutki przyjęcia przez człowieka trybu osiadłego
- 2) wyjaśnia zależności pomiędzy środowiskiem geograficznym a warunkami życia człowieka.

2. Cywilizacje Bliskiego Wschodu

Uczeń:

- 1) lokalizuje w czasie i przestrzeni cywilizacje starożytnej Mezopotamii i Egiptu
- 2) charakteryzuje strukturę społeczeństwa i system wierzeń w Egipcie
- 3) wyjaśnia znaczenie pisma i prawa w procesie powstawania państw
- 4) rozpoznaje typy pisma wykształcone na terenie Mezopotamii i Egiptu.

3. Starożytny Izrael

Uczeń:

- 1) charakteryzuje podstawowe symbole i główne zasady judaizmu
- 2) wyjaśnia różnicę pomiędzy politeizmem a monoteizmem, odwołując się do przykładów.

4. Cywilizacja grecka

Uczeń:

- 1) wyjaśnia wpływ środowiska geograficznego na gospodarkę i rozwój polityczny starożytnej Grecji
- 2) umiejscawia w czasie i porównuje system sprawowania władzy oraz organizację społeczeństwa w Sparcie i Atenach peryklejskich
- 3) charakteryzuje czynniki integrujące starożytnych Greków – język, system wierzeń, teatr oraz igrzyska olimpijskie.

5. Cywilizacja rzymska

Uczeń:

- 1) umiejscawia w czasie i charakteryzuje system sprawowania władzy oraz organizację społeczeństwa w Rzymie republikańskim i cesarstwie
- 2) wyjaśnia przyczyny i wskazuje skutki ekspansji Rzymu, opisując postawy Rzymian wobec niewolników i ludów podbitych
- 3) podaje przykłady wpływu kultury greckiej na kulturę rzymską
- 4) rozróżnia wewnętrzne i zewnętrzne przyczyny upadku starożytnego państwa rzymskiego.

6. Dziedzictwo antyku

Uczeń:

- 1) charakteryzuje najważniejsze osiągnięcia kultury materialnej i duchowej antycznego świata w różnych dziedzinach: filozofii, nauce, architekturze, sztuce, literaturze
- 2) podaje przykłady osiągnięć cywilizacyjnych antyku, które mają wpływ na cywilizację współczesną.

7. Chrześcijaństwo

Uczeń:

- 1) umiejscawia w czasie i przestrzeni narodziny i rozprzestrzenianie się chrześcijaństwa
- 2) wskazuje przyczyny i przykłady prześladowania chrześcijan w państwie rzymskim.

8. Arabowie i świat islamski

Uczeń:

- 1) umiejscawia w czasie i przestrzeni kierunki i zasięg podbojów arabskich
- 2) opisuje podstawowe zasady i symbole islamu
- 3) wyjaśnia rolę Arabów w przekazywaniu dorobku kulturowego pomiędzy Wschodem a Zachodem.

9. Początki cywilizacji zachodniego chrześcijaństwa

Uczeń:

- 1) umiejscawia w czasie i przestrzeni monarchię Karola Wielkiego, Państwo Kościelne oraz Cesarstwo w Europie Zachodniej
- 2) charakteryzuje działalność Karola Wielkiego i wyjaśnia, na czym polegał renesans karoliński
- 3) charakteryzuje główne idee uniwersalnego cesarstwa Ottona III
- 4) opisuje relacje pomiędzy władzą cesarską a papieską w X-XI w.

10. Bizancjum i Kościół wschodni

Uczeń:

- 1) lokalizuje w czasie i przestrzeni cesarstwo bizantyjskie
- 2) charakteryzuje rolę Bizancjum jako kontynuatora cesarstwa rzymskiego i rozpoznaje osiągnięcia kultury bizantyjskiej (prawo, architektura, sztuka)
- 3) wyjaśnia przyczyny i skutki rozłamu w Kościele w XI w.

11. Społeczeństwo średniowiecznej Europy

Uczeń:

- 1) rozpoznaje typowe instytucje systemu lennego
- 2) wyjaśnia pojęcie stanu i charakteryzuje podziały społeczne w średniowieczu
- 3) charakteryzuje funkcje gospodarcze, polityczne i kulturowe miast w średniowieczu.

12. Kultura materialna i duchowa łacińskiej Europy

Uczeń:

- 1) wyjaśnia kulturotwórczą rolę Kościoła w dziedzinie nauki, architektury, sztuki i życia codziennego średniowiecznego społeczeństwa
- 2) porównuje główne elementy kultury rycerskiej i kultury miejskiej
- 3) rozpoznaje zabytki kultury średniowiecza, wskazując różnice pomiędzy stylem romańskim a stylem gotyckim, z uwzględnieniem przykładów z własnego regionu.

13. Polska pierwszych Piastów

Uczeń:

- 1) sytuje w czasie i przestrzeni państwo pierwszych Piastów
- 2) wskazuje, na przykładzie państwa pierwszych Piastów, charakterystyczne cechy monarchii patrymonialnej
- 3) wyjaśnia okoliczności przyjęcia chrztu przez Piastów oraz następstwa kulturowe, społeczne i polityczne chrystianizacji Polski
- 4) ocenia dokonania pierwszych Piastów w dziedzinie polityki, gospodarki i kultury.

14. Polska dzielnicowa i zjednoczona

Uczeń:

- 1) sytuje w czasie i przestrzeni Polskę okresu rozbicia dzielnicowego
- 2) opisuje postanowienia statutu Bolesława Krzywoustego
- 3) porządkuje i sytuje w czasie najważniejsze wydarzenia związane z relacjami polsko-krzyżackimi w epoce Piastów
- 4) opisuje zmiany społeczno-gospodarcze w epoce rozbicia dzielnicowego i dostrzega związki pomiędzy rozwojem ruchu osadniczego a ożywieniem gospodarczym
- 5) ocenia dokonania Kazimierza Wielkiego w dziedzinie polityki wewnętrznej (system obronny, urbanizacja kraju, prawo, nauka) oraz w polityce zagranicznej
- 6) charakteryzuje zmiany struktury społeczno-wyznaniowej Królestwa Polskiego po przyłączeniu ziem ruskich.

15. Polska w dobie unii z Litwą

Uczeń:

- 1) wyjaśnia przyczyny i ocenia następstwa unii Polski z Litwą
- 2) porządkuje i sytuje w czasie najważniejsze wydarzenia związane z relacjami polsko-krzyżackimi w epoce Jagiellonów
- 3) charakteryzuje rozwój uprawnień stanu szlacheckiego.

16. Wielkie odkrycia geograficzne

Uczeń:

- 1) sytuje w czasie i przestrzeni wyprawy Krzysztofa Kolumba, Vasco da Gamy, Ferdynanda Magellana oraz sytuje w przestrzeni posiadłości kolonialne Portugalii i Hiszpanii
- 2) ocenia wpływ odkryć geograficznych na życie społeczno-gospodarcze i kulturowe Europy oraz dla Nowego Świata.

17. Humanizm i renesans

Uczeń:

- 1) wyjaśnia źródła rozwoju kultury renesansu oraz opisuje jej charakterystyczne cechy
- 2) charakteryzuje największe osiągnięcia: Leonarda da Vinci, Michała Anioła, Rafaela Santi, Erazma z Rotterdamu, Mikołaja Kopernika i Galileusza
- 3) ocenia rolę druku dla upowszechniania idei renesansu oraz rozwoju cywilizacji europejskiej.

18. Rozłam w Kościele zachodnim

Uczeń:

- 1) wymienia czynniki, które doprowadziły do rozłamu w Kościele zachodnim
- 2) opisuje cele i charakteryzuje działalność Marcina Lutra i Jana Kalwina oraz przedstawia okoliczności powstania kościoła anglikańskiego
- 3) wyjaśnia cele zwołania soboru trydenckiego i wskazuje postanowienia służące wzmocnieniu katolicyzmu.

19. Polska i Litwa w czasach ostatnich Jagiellonów

Uczeń:

- 1) ocenia politykę zagraniczną ostatnich Jagiellonów
- 2) przedstawia okoliczności zawarcia unii realnej pomiędzy Polską a Litwą i jej główne postanowienia oraz wskazuje na mapie terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów
- 3) charakteryzuje stosunki wyznaniowe w państwie polsko-litewskim i wyjaśnia ich specyfikę na tle europejskim
- 4) przedstawia największe osiągnięcia piśmiennictwa polskiego epoki renesansu, uwzględniając twórczość Mikołaja Reja, Jana Kochanowskiego, Andrzeja Frycza Modrzewskiego
- 5) rozpoznaje reprezentatywne obiekty sztuki renesansowej na ziemiach polskich ze szczególnym uwzględnieniem własnego regionu.

20. Społeczeństwo i ustroj Rzeczypospolitej Obojga Narodów

Uczeń:

- 1) wymienia instytucje ustrojowe demokracji szlacheckiej i charakteryzuje ich kompetencje
- 2) wyjaśnia okoliczności uchwalenia oraz główne założenia konfederacji warszawskiej i artykułów henrykowskich
- 3) przedstawia zasady wolnej elekcji
- 4) ocenia charakter zmian systemu polityczno-ustrojowego Rzeczypospolitej w XVII w.
- 5) rozpoznaje charakterystyczne cechy kultury baroku, odwołując się do przykładów architektury i sztuki we własnym regionie.

21. Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej sąsiedzi w XVII wieku

Uczeń:

- 1) wyjaśnia główne przyczyny wojen Rzeczypospolitej ze Szwecją, Turcją i Rosją
- 2) wyjaśnia przyczyny, cele i następstwa powstania Bohdana Chmielnickiego na Ukrainie
- 3) ocenia społeczno-gospodarcze i polityczne następstwa wojen w XVII w.
- 4) wyjaśnia przyczyny i wskazuje przejawy kryzysu politycznego i społeczno-gospodarczego Rzeczypospolitej w II połowie XVII w.

22. Formy państwa nowożytnego

Uczeń:

- 1) charakteryzuje, na przykładzie Francji Ludwika XIV, ustroj monarchii absolutnej
- 2) wymienia, odwołując się do przykładu Anglii, główne cechy monarchii parlamentarnej
- 3) porównuje monarchię parlamentarną z monarchią absolutną, uwzględniając zakres władzy monarszej, prawa i obowiązki poddanych, rolę instytucji stanowych (parlamentu)
- 4) wyjaśnia, na czym polegała specyfika ustroju Rzeczypospolitej Obojga Narodów na tle Europy.

23. Europa w XVIII wieku

Uczeń:

- 1) wymienia idee oświecenia i rozpoznaje je w nauce, literaturze, architekturze i sztuce
- 2) charakteryzuje zasadę trójpodziału władzy Monteskiusza i zasadę umowy społecznej Rousseau

- 3) porównuje reformy oświeceniowe wprowadzone w Prusach, Rosji i Austrii.

24. Rzeczpospolita Obojga Narodów w XVIII wieku

Uczeń:

- 1) przedstawia przyczyny i przejawy kryzysu państwa polskiego w czasach saskich
- 2) wyjaśnia zmiany położenia międzynarodowego Rzeczypospolitej w XVIII w.
- 3) charakteryzuje projekty reform ustrojowych Stanisława Konarskiego i Stanisława Leszczyńskiego oraz dostrzega przejawy ożywienia w gospodarce i kulturze czasów saskich.

25. Bunt poddanych – wojna o niepodległość Stanów Zjednoczonych

Uczeń:

- 1) przedstawia przyczyny i następstwa wojny o niepodległość
- 2) ocenia wkład Polaków w walkę o niepodległość Stanów Zjednoczonych
- 3) wymienia główne instytucje ustrojowe Stanów Zjednoczonych i wyjaśnia, w jaki sposób konstytucja amerykańska realizowała w praktyce zasadę trójpodziału władzy.

26. Rzeczpospolita w dobie stanisławowskiej

Uczeń:

- 1) przedstawia okoliczności powstania, zadania i osiągnięcia Komisji Edukacji Narodowej
- 2) sytuje w czasie obrady Sejmu Wielkiego oraz uchwalenie Konstytucji 3 maja; wymienia reformy Sejmu Wielkiego oraz postanowienia Konstytucji 3 maja
- 3) wyjaśnia okoliczności zawiązania konfederacji targowickiej i ocenia jej następstwa
- 4) rozpoznaje charakterystyczne cechy polskiego oświecenia i charakteryzuje przykłady sztuki okresu klasycyzmu z uwzględnieniem własnego regionu.

27. Walka o utrzymanie niepodległości w ostatnich latach XVIII wieku

Uczeń:

- 1) sytuje w czasie I, II i III rozbiór Rzeczypospolitej i wskazuje na mapie zmiany terytorialne po każdym rozbiorze
- 2) przedstawia cele i następstwa powstania kościuszkowskiego
- 3) rozróżnia wewnętrzne i zewnętrzne przyczyny upadku Rzeczypospolitej.

28. Rewolucja francuska

Uczeń:

- 1) wyjaśnia główne przyczyny rewolucji i ocenia jej skutki
- 2) wskazuje charakterystyczne cechy dyktatury jakobińskiej
- 3) opisuje główne zasady ideowe rewolucji francuskiej zawarte w Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela.

29. Epoka napoleońska

Uczeń:

- 1) opisuje zmiany w Europie w okresie napoleońskim w zakresie stosunków społeczno-gospodarczych i politycznych
- 2) wyjaśnia okoliczności utworzenia Legionów Polskich i Księstwa Warszawskiego oraz opisuje cechy ustrojowe i terytorium Księstwa Warszawskiego
- 3) ocenia politykę Napoleona wobec sprawy polskiej oraz postawę Polaków wobec Napoleona.

30. Europa po kongresie wiedeńskim

Uczeń:

- 1) przedstawia zasady i postanowienia kongresu wiedeńskiego, uwzględniając jego decyzje w sprawie polskiej
- 2) wyjaśnia główne założenia idei liberalizmu, socjalizmu oraz idei narodowych w Europie w I połowie XIX w.

31. Rozwój cywilizacji przemysłowej

Uczeń:

- 1) wymienia charakterystyczne cechy rewolucji przemysłowej
- 2) podaje przykłady pozytywnych i negatywnych skutków procesu uprzemysłowienia, w tym dla środowiska naturalnego
- 3) identyfikuje najważniejsze wynalazki i odkrycia XIX w. oraz wyjaśnia następstwa ekonomiczne i społeczne ich zastosowania
- 4) opisuje zmiany w poziomie życia różnych grup społecznych w XIX w. na podstawie źródeł pisanych, ikonograficznych i statystycznych.

32. Europa i świat w XIX wieku

Uczeń:

- 1) opisuje przyczyny i skutki wojny secesyjnej w Stanach Zjednoczonych
- 2) dostrzega podobieństwa i różnice w procesie jednoczenia Włoch i Niemiec
- 3) wyjaśnia przyczyny i sytuuje w przestrzeni kierunki oraz zasięg ekspansji kolonialnej państw europejskich w XIX w.

- 4) ocenia pozytywne i negatywne skutki polityki kolonialnej z perspektywy europejskiej oraz kolonizowanych społeczności i państw.

33. Ziemie polskie po kongresie wiedeńskim

Uczeń:

- 1) wskazuje na mapie nowy układ granic państw zaborczych na ziemiach polskich po kongresie wiedeńskim
- 2) charakteryzuje ustrój Królestwa Polskiego
- 3) ocenia osiągnięcia Królestwa Polskiego w gospodarce, kulturze i szkolnictwie.

34. Społeczeństwo dawnej Rzeczypospolitej w okresie powstań narodowych

Uczeń:

- 1) sytuje w czasie i przestrzeni powstanie listopadowe i powstanie styczniowe
- 2) przedstawia przyczyny oraz porównuje przebieg i charakter powstań narodowych
- 3) rozróżnia bezpośrednie i długofalowe następstwa powstańczych ruchów narodowych
- 4) charakteryzuje główne nurty i postaci Wielkiej Emigracji.

35. Życie pod zaborami

Uczeń:

- 1) wyjaśnia cele i opisuje metody działań zaborców wobec mieszkańców ziem dawnej Rzeczypospolitej
- 2) charakteryzuje i ocenia zróżnicowane postawy społeczeństwa wobec zaborców
- 3) porównuje warunki życia społeczeństwa w trzech zaborach w II połowie XIX w., uwzględniając możliwości prowadzenia działalności społecznej i rozwoju narodowego
- 4) przedstawia główne nurty życia politycznego pod zaborami w końcu XIX w.

36. Europa i świat na przełomie XIX i XX wieku

Uczeń:

- 1) przedstawia skutki przewrotu technicznego i postępu cywilizacyjnego, w tym dla środowiska naturalnego
- 2) charakteryzuje przyczyny i następstwa procesu demokratyzacji życia politycznego
- 3) przedstawia nowe zjawiska kulturowe, w tym narodziny kultury masowej i przemiany obyczajowe.

37. I wojna światowa i jej skutki

Uczeń:

- 1) wymienia główne przyczyny narastania konfliktów pomiędzy mocarstwami europejskimi na przełomie XIX i XX w. oraz umiejscawia je na politycznej mapie świata i Europy
- 2) charakteryzuje specyfikę działań wojennych, ze szczególnym uwzględnieniem nowych środków technicznych.

38. Rewolucje rosyjskie

Uczeń:

- 1) wyjaśnia polityczne i społeczno-gospodarcze przyczyny wybuchu rewolucji w Rosji w 1917 r.
- 2) wyjaśnia okoliczności przejęcia przez bolszewików władzy w Rosji
- 3) opisuje bezpośrednie następstwa rewolucji lutowej i październikowej dla Rosji oraz Europy
- 4) charakteryzuje reakcję Europy na wydarzenia w Rosji.

39. Sprawa polska w I wojnie światowej

Uczeń:

- 1) charakteryzuje stosunek państw zaborczych do sprawy polskiej oraz opisuje poglądy zwolenników różnych orientacji politycznych
- 2) ocenia wysiłek zbrojny Polaków
- 3) wyjaśnia międzynarodowe uwarunkowania sprawy polskiej.